

**ՀՀ տնտեսական և ինստիտուցիոնալ ներգրավվածության հեռանկարները ԵՄ-
ԵԱՏՄ ինտեգրացիոն շրջանակներում**

Բովանդակություն

Հապավումներ	3
Նախաբան	4
1. ՀՀ արտահանման հիմնական առանձնահատկությունները ԵՄ-ԵԱՏՄ տնտեսական փոխգործակցության մեջ.....	8
1.1 Արտահանման շարժընթացի հիմնական փոփոխությունները	8
1.2 Արտահանման կառուցվածքն ըստ տնտեսական նշանակության	10
1.3 Գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանման հիմնական առանձնահատկությունները	15
1.4 ՀՀ-ից ԵՄ և ԵԱՏՄ արտահանման հիմնական առանձնահատկությունները թուփ 10 ապրանքների համար	24
2 ՀՀ ներմուծման հիմնական առանձնահատկությունները ԵՄ-ԵԱՏՄ տնտեսական փոխգործակցության մեջ	28
2.1 ԵՄ-ից և ԵԱՏՄ-ից ՀՀ ներմուծման հիմնական առանձնահատկությունները թուփ 10 ապրանքների համար	28
2.2 Էներգակիրների ներմուծման հիմնական առանձնահատկությունները ԵԱՏՄ երկրներից	29
2.3 ԵԱՏՄ-ից ներմուծման առանձնահատկությունները այլ ապրանքախմբերի համար	34
2.4 Թուփ 10 ապրանքախմբերի ներմուծման առանձնահատկությունները ԵՄ երկրներից	36
3 Տնտեսական և ինստիտուցիոնալ ինտեգրացիոն այլ մեխանիզմների համեմատական ուսումնասիրության ԵՄ-ԵԱՏՄ շրջանակում	38
Եզրակացություն	48
Օգտագործված գրականություն և էլեկտրոնային հղումներ	52

Հապավումներ

ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
ԵՄ	Եվրոպական Միություն
ԵԱՏՄ	Եվրասիական տնտեսական միություն
ԵՏՀ	Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողով
ԱՄՆ	Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ
TRIPP	Միջազգային խաղաղության և զարգացման Թրամփի ուղի (Tramp Route for International Peace and Prosperity)
ՀԸԳՀ	Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի

Նախաբան

Ներածություն. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական քաղաքականության ուղղություններն աստիճանաբար ձեռք են բերում նոր դրսևորումներ, որոնք պայմանավորված են հիմնականում 2020թ-ից հետո տեղի ունեցող տարածաշրջանային ու միջազգային փոփոխություններով: Տնտեսական, քաղաքական և անվտանգային ոլորտներում որոշումների փոխկապվածությունը դարձավ ավելի ակնհայտ, որը պետական քաղաքականության մշակման շրջանակում կարևոր դարձրեց ճկուն, արդիականացված ու հավասարակշռված մեխանիզմների կիրառումը: Այս տեսանկյունից Հայաստանի համար օրակարգային է Եվրասիական Տնտեսական Միության (ԵԱՏՄ) և Եվրոպական Միության (ԵՄ) հետ փոխհարաբերությունների համակարգը, քանի որ հանդիսանալով ԵԱՏՄ անդամ, ՀՀ-ն ունի բավականին սերտ իրավակարգավորումներ ԵՄ հետ: Սակայն ԵԱՏՄ-ի և ԵՄ-ի հետ միաժամանակ տնտեսական և ինստիտուցիոնալ փոխգործակցություն ունենալու զուգահեռ հարաբերությունները Հայաստանի համար աստիճանաբար դառնում է մարտահրավեր: Մի կողմից ԵԱՏՄ քաղաքական շրջանակները պահանջում են նվազեցնել ԵՄ հետ հարաբերությունների մակարդակը, մյուս կողմից ՀՀ տնտեսությունը ֆինանսաբանկային ու տեխնոլոգիական ոլորտներում ունի ինտեգրացիոն ընդարձակ դաշտ ԵՄ շուկայում, որոնք 2025 և 2026 թվականներին ընդլայնվել են: Չնայած փոխադարձ առևտրի տեսանկյունից ՀՀ-ԵԱՏՄ հարաբերությունները բավականին ընդգրկուն են, սակայն դրանք կայուն և ճկուն չեն լոգիստիկ առումով: Հաշվի առնելով նաև Իրան-ԱՄՆ-Իսրայել պատերազմից բխող իրավիճակը և Թուրքիայի ու Ադրբեջանի հետ փակ սահմանների առկայությունը, ԵԱՏՄ հետ լոգիստիկ խնդիրները կարող են դառնալ լուրջ մարտահրավեր ՀՀ տնտեսական քաղաքականության շրջանակում: Հետևաբար այնպիսի ոլորտներում, որտեղ լոգիստիկ խնդիրներն ունեն ավելի նվազ ազդեցություն, ՀՀ կառավարությունը պետք է մշակի ռազմավարական մոտեցումներ՝ տնտեսական անվտանգության ապահովման և ռազմավարական նախագծերի իրականացման նպատակով: Այդպիսիք են ֆինանսաբանկային և տեխնոլոգիական ոլորտները, որոնք ունեն զարգացած ենթակառուցվածքներ ԵՄ տնտեսական համակարգում և լոգիստիկ տեսանկյունից էականորեն տարբերվում են առևտրային հարաբերություններում գործող լոգիստիկայից՝ աստիճանաբար մեծացնելով իրենց դերը որոշումների կայացման մեջ: Հետևաբար տնտեսական և քաղաքական արդի փոխակերպումների պայմաններում առևտրային, ֆինանսաբանկային և տեխնոլոգիական գործոնները պետք է դրվեն քաղաքականության մշակման հիմքում: Միևնույն ժամանակ, ինչպես ԵԱՏՄ-ն, այնպես էլ ԵՄ-ն Հայաստանի հետ հարաբերություններում որպես տնտեսական

գործոն դիտարկում են էներգետիկան, որն առանցքային է նաև 2025թ-ին համաձայնեցված TRIPP (Tramp Route for International Peace and Prosperity) նախագծի շրջանակում:

Հետազոտության մեջ փորձ է արվել ուսումնասիրել և վերլուծել ՀՀ ռազմավարական առաջնահերթությունների շրջանակը ԵԱՏՄ և ԵՄ հարաբերությունների համակարգում, հաշվի առնելով մի կողմից Հայաստանի անդամակցությունը ԵԱՏՄ-ին, մյուս կողմից փոխգործակցության ընդլայնումը ԵՄ հետ: Անդրադարձ է կատարվել հիմնականում տնտեսական գործոններին, սակայն քննարկվել են նաև մի շարք քաղաքական առանձնահատկություններ, քանի որ աշխարհաքաղաքական ներկա փոփոխություններն ունեն համալիր բնույթ և տնտեսական ու քաղաքական կապակցությունների դերն աստիճանաբար բարձրանում է:

Նպատակը և խնդիրները. Հետազոտությունը նպատակ ունի տրամադրել համապարփակ տեղեկատվություն մասնագիտական և հանրային լսարաններին ԵՄ-ԵԱՏՄ շրջանակում ՀՀ կողմից իրականացվող տնտեսական և ինստիտուցիոնալ քաղաքականության ու առկա իրավիճակի համադրման միջոցով: Հետազոտությունը միտված է ձևակերպել նոր մոտեցումներ քաղաքականություն մշակողների համար՝ նպաստելով հավասարակշռված քաղաքականության ամրապնդմանը:

Հետազոտության իրականացման նպատակով առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները.

- Բացահայտել ԵՄ-ի և ԵԱՏՄ-ի հետ ՀՀ կողմից իրականացվող առևտրատնտեսական հարաբերությունների ներկա վիճակը և դրանից բխող հնարավորություններն ու մարտահրավերները:
- Ուսումնասիրել ԵՄ-ի և ԵԱՏՄ-ի հետ առկա տեղեկատվական բազան վիճակագրական տվյալների և իրավակարգավորումների առումով՝ կենտրոնանալով առկա իրավիճակից բխող հիմնական տնտեսական ու ինստիտուցիոնալ դրույթների վրա:
- Ձևակերպել հետազոտության արդյունքներով ստացված հիմնական մոտեցումները ԵՄ և ԵԱՏՄ հետ իրականացվող փոխգործակցության շրջանակում:

Մեթոդաբանություն. Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տվյալների և տեղեկատվության հավաքագրման փոխլրացնող մոտեցումներ, օգտագործվել են համեմատական մեթոդներ ու վիճակագրական գործիքներ, որոնց հիման վրա

հեղինակները կատարվել են համապատասխան մեկնաբանություններ ու եզրահանգումներ, նպատակ ունենալով համապարփակ ներկայացնել առկա իրավիճակը:

Փաստերի վրա հիմնված ուսումնասիրությունները, հարցազրույցները և վիճակագրական ու փաստաթղթային վերլուծությունները ձևավորել են հետազոտության իրականացման մեթոդաբանական հիմքը: Որպես մեթոդական առանձնահատկություն կարևորվել են նաև համեմատական ուսումնասիրությունների արդյունքում ձևակերպված իրավիճակային գնահատականները, որոնք վերաբերում են ԵՄ և ԵԱՏՄ հետ հարաբերությունների կառուցմանը: Տվյալների, տեղեկատվության, փաստաթղթերի ու փաստական նյութերի ստացման հիմնական աղբյուրներ են հանդիսացել ՀՀ վիճակագրական կոմիտեն, ԵՄ և ԵԱՏՄ պաշտոնական կայքերը, ՄԱԿ-ի տվյալների բազան, զեկույցներ, հրապարակումներ ու հաղորդագրություններ:

Հետազոտության մեջ մեծ դեր է հատկացվել առևտրային ուղղություններին, քանի որ առկա տնտեսական հարաբերությունների մեջ դրանք առավել տեսանելի են: Իրականացվել է համեմատական վերլուծություն հիմնականում առաջին 10 ապրանքատեսակների ներմուծման և արտահանման տեսանկյունից: Սակայն առանձին դեպքերում հաշվի են առնվել կարևոր նշանակության կոնկրետ ապրանքատեսակների համանման ցուցանիշների ուսումնասիրությունը:

Հետազոտության կառուցվածքը. Աշխատանքի կատարման հիմքում դրվել են ԵՄ-ի և ԵԱՏՄ-ի հետ ՀՀ տնտեսական ու ինստիտուցիանալ հարաբերությունների առավել արտահայտված ոլորտների վերաբերյալ վերլուծությունները, խուսափելով անդրադառնալ բոլոր ոլորտներին: Հեղինակների կողմից կատարված փորձագիտական գնահատականները հանգել են նրան, որ առկա հարաբերությունների առավել արտահայտված ոլորտներից են առևտուրը, ֆինանսաբանկային համակարգը, տեխնոլոգիական ենթակառուցվածքները: Անդրադարձ է կատարվել նաև գազի և դրա հետ փոխկապված էներգետիկ ոլորտի առանձնահատկություններին: Նշված ոլորտների առումով ուսումնասիրվել է տվյալների և տեղեկատվության այնպիսի շրջանակ, որոնք հասանելի են հրապարակային մակարդակում և ունեն փաստաթղթային հիմնավորում: Չնայած ինչպես ԵՄ, այնպես էլ ԵԱՏՄ հետ ՀՀ տնտեսական և ինստիտուցիոնալ հարաբերությունների համակարգը հիմնված է ապրանքների, ծառայությունների, կապիտալի, աշխատուժի և տեխնոլոգիաների տեղաշարժի վրա, այնուամենայնիվ հեղինակները խուսափել են դիտարկել բոլոր ոլորտները, հաշվի առնելով հետազոտության իրականացման սահմանափակումները, պաշտոնական

տեղեկատվության հասանելիությունը և վիճակագրական տվյալների սակավությունը: Հետազոտության մեջ առևտրի ոլորտին վերաբերող վերլուծությունը հիմնականում իրականացվել է վիճակագրական ցուցանիշների, իսկ թվային տնտեսության, ֆինանսական ընդհանուր շուկայի և էլեկրաէներգետիկական ոլորտի վերաբերյալ վերլուծությունները՝ իրավապայմանագրային հենքի ուսումնասիրությունների հիման վրա:

Աշխատանքի ամփոփման արդյունքում հեղինակները գերծ են մասցել քաղաքական գնահատականներից ու հրապարակային կոչերից՝ ներկայացնելով միայն փաստահեն վերլուծությունների վրա հիմնված եզրահանգումներ:

Հեղինակներ

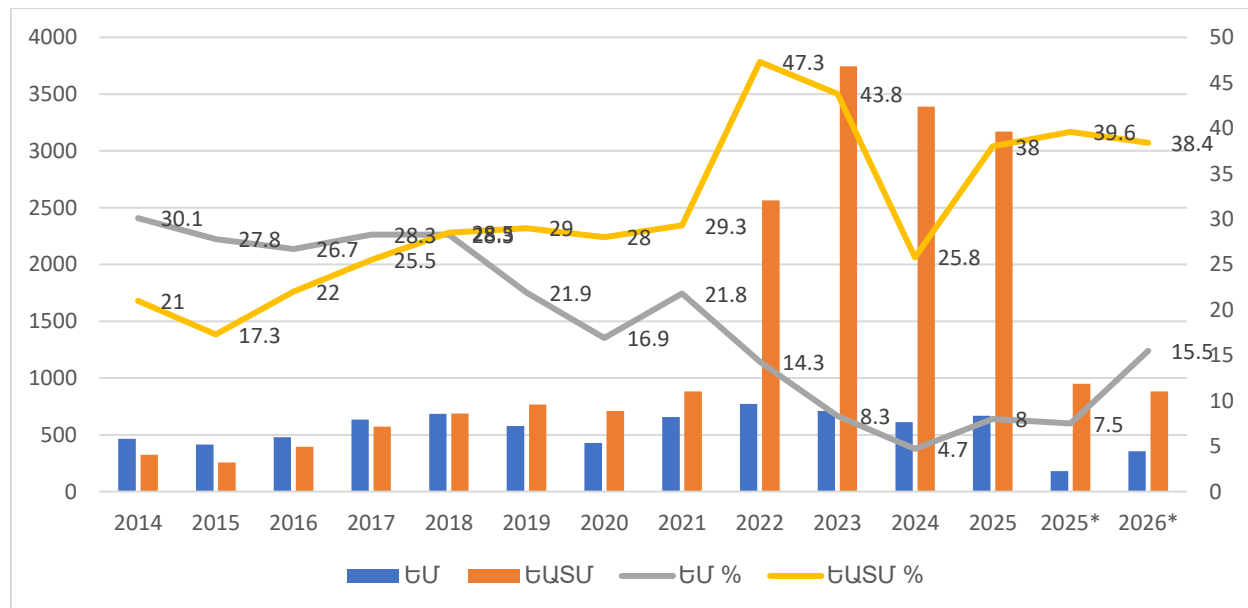
1. ՀՀ արտահանման հիմնական առանձնահատկությունները ԵՄ-ԵԱՏՄ տնտեսական փոխգործակցության մեջ

1.1 Արտահանման շարժընթացի հիմնական փոփոխությունները

Հայաստանի Հանրապետության կողմից ԵՄ-ԵԱՏՄ փոխգործակցության շրջանակում արդյունավետ հավասարակշռություն ապահովելու կամ հետագայում հոգուտ որևէ վերազգային կառույցի որոշում կայացնելու համար, ի թիվս այլ

գործոնների, անհրաժեշտ է վերլուծել առևտրատնտեսական հարաբերությունների առանձնահատկությունները, որոնք հաճախ ունենում են նաև քաղաքական դրսևորումներ: Այդ նպատակով ստորև ներկայացվող համեմատական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրվել են Հայաստանի արտահանման և ներմուծման աշխարհագրական կառուցվածքը, ապրանքային կազմը, ինչպես նաև երկու վերագգային կառույցների նշանակությունը Հայաստանի տնտեսության համար: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս գնահատել ոչ միայն առևտրաշրջանառության ծավալները, այլև այն, թե որ ոլորտներում ԵՄ-ն և ԵԱՏՄ-ն կարող են փոխլրացնել կամ փոխարինել միմյանց, և որտեղ է նման փոխարինումը տնտեսապես սահմանափակ:

Հայաստանի արտահանման աշխարհագրական կառուցվածքը վերջին տասնամյակում զգալի փոփոխություններ է կրել: Ինչպես երևում է գծապատկեր 1-ից, մինչև ԵԱՏՄ-ին անդամակցելը և նույնիսկ անդամակցության առաջին երեք տարիներին Հայաստանի արտահանման մեջ ԵՄ երկրների մասնաբաժինը գերազանցում էր ԵԱՏՄ անդամ երկրների մասնաբաժինին:

Գծապատկեր 1. ՀՀ արտահանումը դեպ ԵՄ և ԵԱՏՄ, մլն դոլար, %¹

Այսպես, 2014 թվականին, երբ ԵԱՏՄ-ն նոր էր ձևավորվել, իսկ Հայաստանը դեռևս անդամ չէր դարձել միությանը բայց ուներ գործող ազատ առևտրի համաձայնագրեր ԵԱՏՄ ներկայիս յուրաքանչյուր անդամ երկրի հետ, դեպի այդ

¹ Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի վիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

երկրներ արտահանումը կազմում էր Հայաստանի ընդհանուր արտահանման ընդամենը 21%-ը, մինչդեռ դեպի ԵՄ երկրներ ուղղվում էր շուրջ 30%-ը:

Սակայն 2018 թվականից սկսած Հայաստանի արտահանման կառուցվածքում ԵԱՏՄ-ի և ԵՄ-ի տեսակարար կշիռները գրեթե հավասարվեցին, որից հետո ԵԱՏՄ երկրների մասնաբաժինը սկսեց կայունորեն գերազանցել ԵՄ-ին: Հատկանշական է, որ այդ փոփոխությունը պայմանավորված էր ոչ թե ԵՄ արտահանման կրճատմամբ, այլ հիփսականում ԵԱՏՄ շուկայի ուղղությամբ արտահանման զգալի աճով:

2025 թվականին, թեև դեպի ԵՄ արտահանման արժեքը նախորդ տարվա համեմատ աճել է ավելի քան 40%-ով, այնուամենայնիվ ԵՄ-ին բաժին է ընկել Հայաստանի ընդհանուր արտահանման ընդամենը 8%-ը: Հատկանշական է, որ ՀՀ կառավարության 2025 թվականի հունվարի 23-ի N 98-Ն որոշմամբ արտահանման խթանման նպատակով նախատեսվել է դեպի Եվրոպական միություն, Մեծ Բրիտանիա և Կանադա ՀՀ ծագման որոշ ապրանքների արտահանման դեպքում փոխհատուցել ներմուծող երկրում վճարվող ներմուծման մաքսատուրքերը: Ծրագիրը հիփսականում վերաբերում է գյուղատնտեսական և մշակող արդյունաբերության առանձին ապրանքախմբերին, ինչպես նաև այլումինի նրբաթիթեղին:

Անհրաժեշտ է նշել, որ 2026 թվականի առաջին հինգ ամիսներին դեպի ԵՄ տեղի է ունեցել արտահանման կտրուկ աճ, որը հիփսականում պայմանավորված է եղել պղնձի հանքաքարի և խտանյութի, մոլիբդենի և ֆեռոմոլիբդենի արտահանման ավելացմամբ: Այս երեք ապրանքախմբերը միասին ապահովել են դեպի ԵՄ արտահանման ընդհանուր աճի շուրջ 90%-ը, իսկ դրանց մասնաբաժինը դեպի ԵՄ արտահանման ընդհանուր արժեքում գերազանցել է 65%-ը:

Այս հանգամանքը ցույց է տալիս, որ դեպի ԵՄ արտահանման արձանագրված աճը հիփսականում պայմանավորված է հանքարդյունաբերական ապրանքների արտահանմամբ, այլ ոչ թե արտահանման կառուցվածքի լայնածավալ դիվերսիֆիկացմամբ կամ կառավարության արտահանման խթանման ծրագրի արդյունքներով: Բացի այդ, նշված ապրանքները միջազգային բորսայական ապրանքներ են, որոնց իրացումը, որպես կանոն, կախված չէ կոնկրետ շուկայի պահանջարկից և շուկայահանման լրացուցիչ ջանքերից: Ուստի 2026 թվականին դեպի ԵՄ արտահանման բարձր աճի տեմպերը պետք է մեկնաբանել զգուշությամբ և չդիտարկել որպես ԵՄ շուկայում հայկական ոչ հումքային արտադրանքի մրցունակության էական աճի ցուցանիշ:

1.2 Արտահանման կառուցվածքն ըստ տնտեսական նշանակության

Բացի արտահանման աշխարհագրական ուղղություններից, կարևոր է նաև հասկանալ, թե ինչ բնույթի ապրանքներ են արտահանվում յուրաքանչյուր ինտեգրացիոն միավորում: Այդ նպատակով կիրառվել է ՄԱԿ-ի կողմից մշակված Ընդարձակ տնտեսական կատեգորիաների դասակարգումը (Broad Economic Categories – BEC, Revision 4), որը հնարավորություն է տալիս վերլուծել արտահանման կառուցվածքը՝ ըստ ապրանքների տնտեսական նշանակության և օգտագործման նպատակի: Միաժամանակ այս դասակարգումը հնարավորություն է տալիս տարբերակել հումքային, միջանկյալ և վերջնական սպառման ապրանքները, ինչը կարևոր է արտաքին առևտրի կառուցվածքային առանձնահատկությունները գնահատելու տեսանկյունից:

Ինչպես երևում է գծապատկեր 2-ից, դիտարկվող ամբողջ ժամանակահատվածում վերամշակված սննդամթերքի և խմիչքների, այսինքն՝ վերջնական սպառման սննդային արտադրանքի, արտահանման հիմնական ուղղությունը եղել են ԵԱՏՄ երկրները: Արդեն 2015 թվականին՝ ԵԱՏՄ-ին Հայաստանի անդամակցության առաջին տարում, այդ ապրանքախմբի արտահանման շուրջ 77%-ը բաժին էր ընկնում ԵԱՏՄ շուկային: 2025 թվականին այդ ցուցանիշն աճել է մինչև 85%, մինչդեռ ԵՄ և այլ երկրների մասնաբաժինները նվազել են՝ կազմելով համապատասխանաբար 3.6% և 11%:

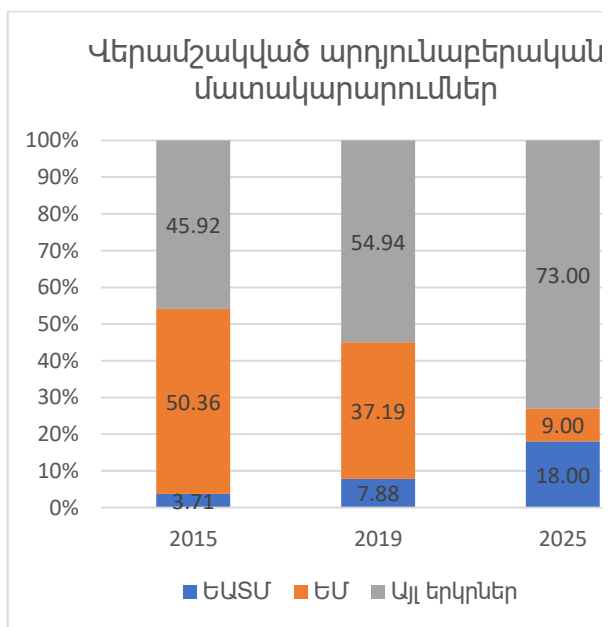
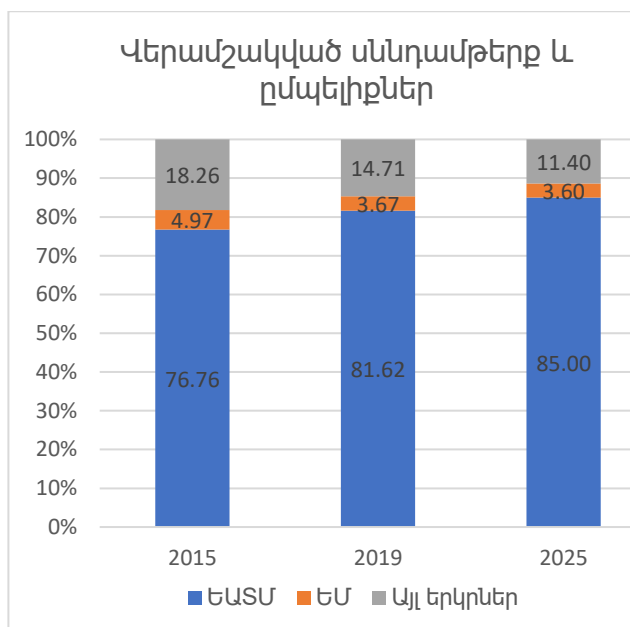
Կարևոր է ընդգծել, որ ԵԱՏՄ ուղղությամբ արտահանման գերակշիռ մասը բաժին է ընկնում Ռուսաստանին: Հետևաբար, արտաքին քաղաքական փոփոխությունների և դրա արդյունքում ԵԱՏՄ շուկայում արտոնյալ պայմանների հնարավոր կորստի դեպքում հենց այս ապրանքախումբն է առավել խոցելի: Այդ պարագայում արտադրողները ստիպված կլինեն արտահանման զգալի մասը վերաուղղորդել դեպի ԵՄ կամ այլ շուկաներ, որտեղ նրանք կբախվեն լրացուցիչ տեխնիկական և ոչ սակագնային պահանջների՝ արտադրանքի ստանդարտացման, սերտիֆիկացման, մակնշման, սանիտարահիգիենիկ և բուսասանիտարական նորմերի պահպանման, ինչպես նաև նոր շուկաներում ապրանքի ճանաչելիության և բրենդավորման խնդիրների:

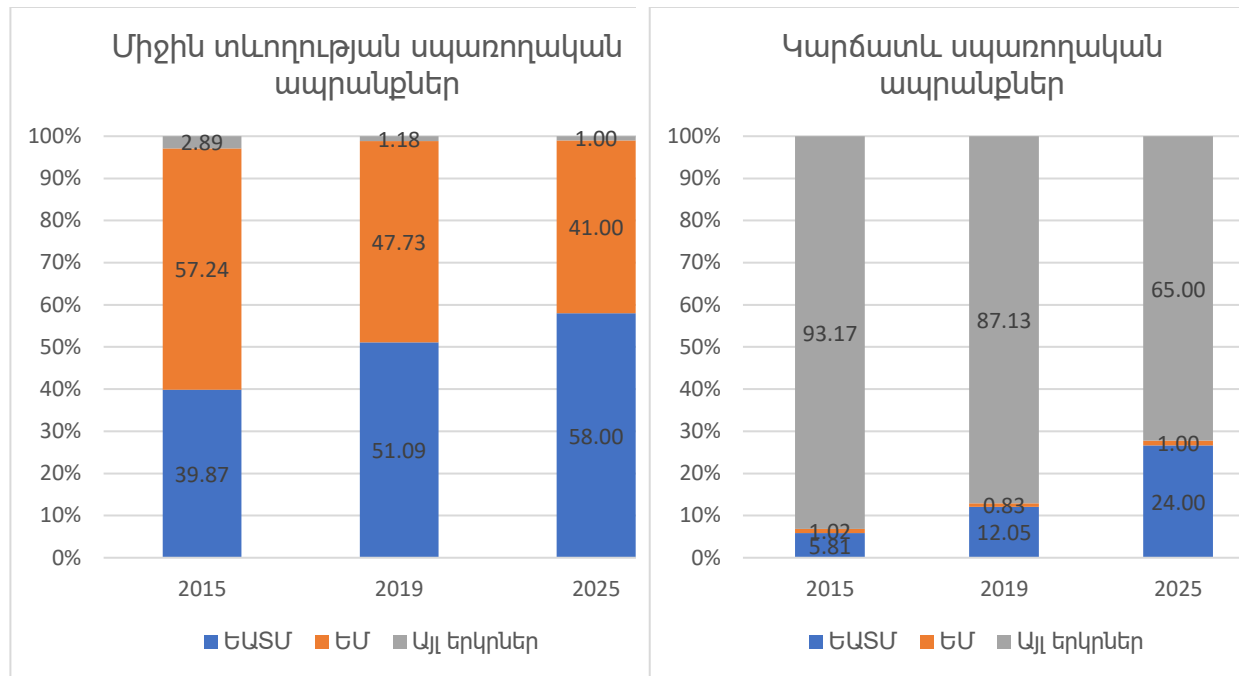
Այս պահանջներին համապատասխանելու համար անհրաժեշտ կլինեն զգալի ներդրումներ և ժամանակ: Բացի այդ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև Հայաստանի համար առկա լոգիստիկ սահմանափակումները, որոնք կարող են էապես բարձրացնել վերջնական ինքնարժեքը և թուլացնել հայկական արտադրանքի գնային մրցունակությունը ԵՄ շուկայում: Հետևաբար, նույնիսկ գործող մաքսային արտոնությունների և մաքսատուրքերի փոխհատուցման ծրագրի պայմաններում քիչ

հավանական է, որ կարճաժամկետ հատվածում հնարավոր լինի դեպի ԵԱՏՄ ներկայումս իրականացվող արտահանման ծավալները նույն չափով վերաուղղորդել դեպի ԵՄ:

Վերամշակված արդյունաբերական միջանկյալ ապրանքների դեպքում պատկերը զգալիորեն տարբերվում է: Դիտարկվող ժամանակահատվածի մեծ մասում այս ապրանքախմբի արտահանման ավելի քան կեսն ուղղվել է ԵՄ երկրներ, իսկ զգալի մասնաբաժին է ունեցել նաև «այլ երկրներ» խումբը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ Հայաստանից արտահանվող անմշակ կամ կիսամշակված ոսկին, ֆեռոմոլիբդենը, ալյումինի փայլաթիթեղը և միջանկյալ նշանակության մի շարք այլ արդյունաբերական ապրանքներ հիմնականում արտահանվում են ԵՄ և այլ երրորդ երկրներ: Այդ պատճառով ԵԱՏՄ մասնաբաժինը երկար ժամանակ համեմատաբար փոքր է եղել, թեև 2025 թվականին արդեն գերազանցել է ԵՄ մասնաբաժին:

Միաժամանակ հարկ է նշել, որ այս ապրանքախմբի արտահանման զգալի մասը վերաբերում է միջազգային շուկայում պահանջարկ ունեցող միջանկյալ արդյունաբերական արտադրանքին, որի իրացումը մեծապես պայմանավորված է համաշխարհային պահանջարկով և միջազգային գներով: Ուստի դրանց արտահանման աշխարհագրական ուղղությունները, ընդհանուր առմամբ, ավելի ճկուն են, իսկ արտաքին քաղաքական վեկտորի հնարավոր փոփոխության դեպքում վերաուղղորդման ռիսկերը համեմատաբար ավելի ցածր են, քան վերամշակված սննդամթերքի դեպքում:

Գծապատկեր 2. Ըստ նպատակային օգտագործման ապրանքախմբերի արտահանումը ԵԱՏՄ, ԵՄ և այլ երկրներ, %²

Վերամշակված արդյունաբերական միջանկյալ ապրանքների արտահանման ուղղություններից հետո նպատակահարմար է անդրադառնալ նաև կենցաղային սպառման ապրանքների արտահանման աշխարհագրությանը՝ սկսելով միջին տնտեսության սպառման ապրանքներից:

Հայաստանի արտահանման այս ապրանքախմբում զգալի մասնաբաժին են զբաղեցնում տեքստիլ արտադրանքը և կոշիկեղենը, որոնց հիմնական արտահանման շուկան երկար ժամանակ եղել են եվրոպական երկրները, մասնավորապես՝ Իտալիան: Սակայն արդեն 2019 թվականից ԵԱՏՄ երկրների մասնաբաժինը սկսեց արագ աճել՝ գերազանցելով ինչպես ԵՄ-ին, այնպես էլ «այլ երկրներ» խմբին: 2025 թվականին ԵԱՏՄ մասնաբաժինը հասել է 58%-ի:

Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ այս ապրանքախմբի արտահանման մի մասը կարող է ներառել նաև վերաարտահանման տարրեր, ինչը որոշ չափով սահմանափակում է տվյալների մեկնաբանությունը: Միաժամանակ, ի տարբերություն վերամշակված սննդամթերքի, այստեղ ԵՄ երկրների մասնաբաժինը

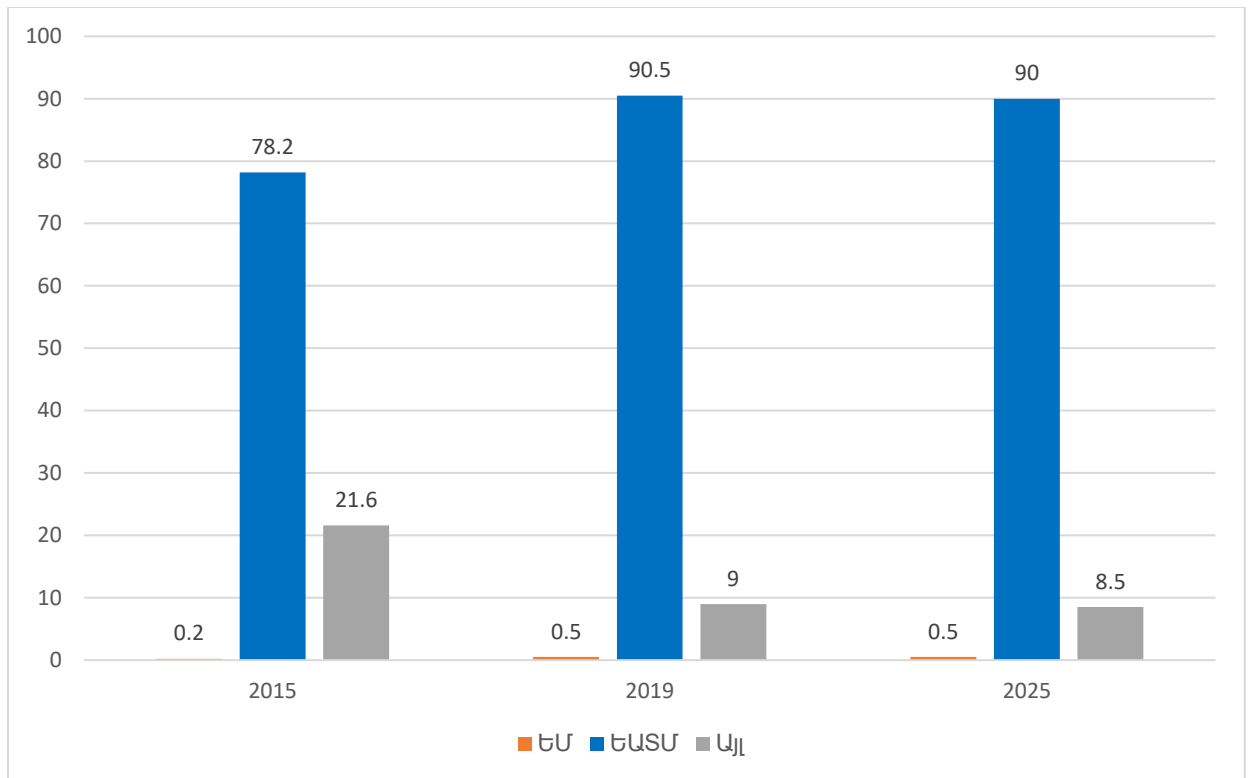
² Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի փիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

շարունակում է պահպանվել համեմատաբար բարձր մակարդակի վրա: Հետևաբար, արտաքին քաղաքականության փոփոխությունների դեպքում դեպի ԵՄ արտահանման ընդլայնումը կարող է լինել համեմատաբար ավելի իրատեսական, թեև այն ևս կպահանջի հաղթահարել տեխնիկական, լոգիստիկ և շուկայավարման հետ կապված մի շարք մարտահրավերներ:

Անդրադառնալով կարճատև օգտագործման սպառողական ապրանքներին, որոնց կազմում զգալի մասնաբաժին ունի ծխախոտը, հարկ է նշել, որ այս ապրանքախմբի հիմնական արտահանման ուղղությունը եղել և շարունակում են մնալ «այլ երկրները»: Թեև ԵԱՏՄ երկրների մասնաբաժինը վերջին տասնամյակում աճել է՝ մոտ 6%-ից հասնելով շուրջ 24%-ի, ԵՄ երկրների բաժինը շարունակում է մնալ աննշան՝ մոտ 1%:

Քանի որ այս ապրանքախմբի արտահանման գերակշիռ մասը կենտրոնացած չէ ո՛չ ԵԱՏՄ-ում, ո՛չ էլ ԵՄ-ում, ինտեգրացիոն ուղղության հնարավոր փոփոխության ազդեցությունն այստեղ, համեմատաբար, սահմանափակ կլինի: Հետևաբար, այս ապրանքախմբի համար արտահանման վերաուղղորդման ռիսկերը կարելի է գնահատել որպես համեմատաբար ցածր:

Ինտեգրացիոն ուղղության հնարավոր փոփոխության դեպքում ամենամեծ ռիսկերը, թերևս, կենտրոնացած են չվերամշակված սննդամթերքի և ըմպելիքների ապրանքախմբում (գծապատկեր 3): Հենց այս խմբում են ներառված Հայաստանի հիմնական գյուղատնտեսական արտահանվող ապրանքները՝ թարմ միրգը, բանջարեղենը և այլ շուտ փչացող մթերքներ, որոնց հիմնական արտահանման շուկան ավանդաբար եղել են ԵԱՏՄ երկրները: Այդ կառուցվածքը ձևավորվել է դեռևս մինչև Հայաստանի ԵԱՏՄ անդամակցությունը՝ պայմանավորված աշխարհագրական մոտությամբ, համեմատաբար ցածր տրանսպորտային ծախսերով, արագ մատակարարումների հնարավորությամբ և տարիների ընթացքում ձևավորված առևտրային կապերով:

Գծապատկեր 3. Չվերամշակված սննդամթերքի և ըմպելիքների արտահանումը դեպի ԵԱՏՄ, ԵՄ և այլ երկրներ, %³

Այս ապրանքախմբի արտահանման հնարավոր վերաուղղորդումը ԵԱՏՄ-ից դեպի ԵՄ շուկա կապված է մի շարք լուրջ մարտահրավերների հետ: Նախ՝ թարմ գյուղմթերքն ունի պահպանման սահմանափակ ժամկետ, բացի այդ, ԵՄ շուկա հասցնելը՝ առանց որակական կորուստների, զգալիորեն ավելի բարդ և ծախսատար է: Միաժամանակ արտադրողները պետք է համապատասխանեն ԵՄ խիստ տեխնիկական և ֆիտոսանիտարական պահանջներին, որոնք վերաբերում են, մասնավորապես, օգտագործվող պարարտանյութերի և բույսերի պաշտպանության միջոցների մնացորդային քանակներին, արտադրանքի հետազննությանը, սերտիֆիկացմանը և որակի վերահսկման գործընթացներին:

Նույնիսկ այն դեպքում, երբ արտադրողները կարողանան հաղթահարել նշված տեխնիկական խոչընդոտները, կմնա գնային մրցունակության խնդիրը: Տրանսպորտային և լոգիստիկ ծախսերի աճը կարող է էապես բարձրացնել հայկական գյուղմթերքի վերջնական ինքնարժեքը և թուլացնել դրա մրցունակությունը

³ Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի վիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

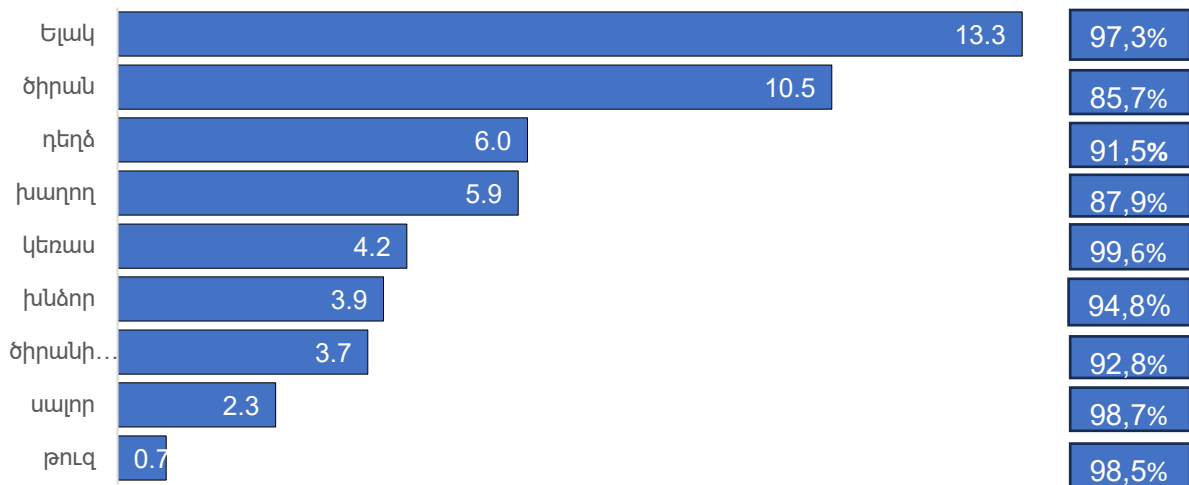
Եվրոպական շուկայում: Ընդ որում, այս մարտահրավերները պահպանվում են նույնիսկ այն դեպքում, եթե շարունակեն գործել ԵՄ կողմից առաջարկված ինքնավար առևտրային միջոցառումները (Autonomous Trade Measures – ATM), որոնց շրջանակում նախատեսվում է հայկական ծագման գյուղատնտեսական արտադրանքի շուրջ 99%-ը, իսկ ըմպելիքների և ոգելից խմիչքների մոտ 90%-ը ազատել ներմուծման մաքսատուրքերից:

Ընդարձակ տնտեսական կատեգորիաների (Broad Economic Categories – BEC) դասակարգմամբ իրականացված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ինտեգրացիոն ուղղության հնարավոր փոփոխության ռիսկերը տարբեր ապրանքախմբերի համար էապես տարբեր են: Ամենաբարձր ռիսկայնությամբ առանձնանում են չվերամշակված գյուղատնտեսական և վերամշակված սննդամթերքի արտահանումները, մինչդեռ արդյունաբերական միջանկյալ ապրանքների և կարճատև օգտագործման սպառողական ապրանքների դեպքում վերաուղղորդման հնարավորությունները համեմատաբար ավելի լայն են: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ապահովել տնտեսվարողների համար տարբեր շուկաներում գործունեություն ծավալելու հնարավորություններ՝ կոնկրետ շուկայի ընտրությունը և դրանում ներգրավվելու որոշումը թողնելով նրանց տնտեսական նպատակահարմարության գնահատմանը:

1.3 Գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանման հիմնական առանձնահատկությունները

Վերը ներկայացված կառուցվածքային վերլուծությունից հետո նպատակահարմար է առավել մանրամասն անդրադառնալ Հայաստանից հիմնական արտահանվող գյուղատնտեսական ապրանքներին, քանի որ հենց այս ապրանքախումբն է ինտեգրացիոն ուղղության հնարավոր փոփոխության նկատմամբ առավել զգայուն: Այդ նպատակով գծապատկեր 4-ում ներկայացված է Հայաստանից մրգերի առանձին տեսակների արտահանումը դեպի ԵԱՏՄ՝ ըստ արտահանման արժեքի (մլն ԱՄՆ դոլար) և ԵԱՏՄ երկրների մասնաբաժնի՝ տվյալ մրգատեսակի ընդհանուր արտահանման մեջ⁴:

⁴ Ուսումնասիրությունը հիմնված է UN Comtrade-ի և ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի արտաքին առևտրի տվյալների վրա: Փորձագիտական պարզաբանման համաձայն՝ նշված տվյալներում ամբողջությամբ չեն արտացոլվում ֆիզիկական անձանց կողմից իրականացված գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման ծավալները: Հետևաբար, հատկապես գյուղմթերքի առանձին տեսակների դեպքում փաստացի արտահանման ծավալները կարող են գերազանցել սույն ուսումնասիրությունում ներկայացված ցուցանիշները:

Գծապատկեր 4. 2025 Թ. Հայաստանից ԵԱՏՄ արտահանվող մրգերը, մլն ԱՄՆ դոլար, %⁵

Այսպես, 2025 թվականին Հայաստանն արտահանել է 1,764 տոննա ելակ, որի ավելի քան 97%-ը, շուրջ 13 մլն ԱՄՆ դոլար արժեքով, արտահանվել է ԵԱՏՄ երկրներ: Սակայն 2026 թվականի մայիսից Ռուսաստանը սահմանափակումներ է կիրառել Հայաստանից արտահանվող մի շարք ապրանքատեսակների, այդ թվում՝ ելակի նկատմամբ: Այս պայմաններում արդիական է դառնում գնահատել հայկական ելակի արտահանման հնարավորությունները դեպի ԵՄ շուկա:

Այդ նպատակով նախ անհրաժեշտ է պարզել, թե որոնք են ԵՄ շուկայում ելակի հիմնական մատակարար երկրները և ինչպիսին է ներմուծվող ելակի միջին միավորային արժեքը: Մեր հաշվարկներով՝ 2025 թվականին ԵՄ երկրներ ներմուծվել է շուրջ 445 հազար տոննա ելակ, որի ավելի քան 94%-ն ապահովել են հենց ԵՄ անդամ երկրները, մասնավորապես՝ Իսպանիան, Հունաստանը, Նիդերլանդները, Բելգիան, Գերմանիան, Իտալիան և մի շարք այլ երկրներ:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ 2025 թվականին ԵՄ-ում ելակի ներմուծման միջին միավորային արժեքը կազմել է մոտ 4 ԱՄՆ դոլար/կգ, մինչդեռ Հայաստանից դեպի ԵԱՏՄ արտահանվող ելակի միջին արտահանման միավորային արժեքը կազմել

⁵ Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի վիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

է 7.8 ԱՄՆ դոլար/կգ: Այս տարբերությունը վկայում է, որ, այլ հավասար պայմաններում, Հայաստանի համար տնտեսապես նպատակահարմար չէ ելակի արտահանումը դեպի ԵՄ շուկա, քանի որ այնտեղ ձևավորված ներմուծման միջին գները զգալիորեն ցածր են Հայաստանի ներկայիս արտահանման միջին գներից⁶:

Ըստ արտահանման արժեքի՝ Հայաստանից դեպի ԵԱՏՄ արտահանվող մրգերի շարքում հաջորդը ծիրանն է: 2025 թվականին Հայաստանը արտահանել է շուրջ 9.9 հազար տոննա թարմ ծիրան, որի շուրջ 87%-ը՝ 10.5 մլն ԱՄՆ դոլար արժեքով, արտահանվել է ԵԱՏՄ երկրներ:

2025 թվականին ԵՄ երկրները ներմուծել են շուրջ 109 հազար տոննա թարմ ծիրան, որի շուրջ 89%-ը մատակարարել են հենց ԵՄ անդամ երկրները, մասնավորապես՝ Իսպանիան, Հունաստանը, Իտալիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան և մի շարք այլ երկրներ: Հատկանշական է, որ նույն տարում Հայաստանը ևս թարմ ծիրան է արտահանել ԵՄ, թեև արտահանման ծավալը եղել է չափազանց փոքր՝ ընդամենը 8.5 տոննա:

Մեր հաշվարկներով՝ Հայաստանից ԵՄ արտահանված ծիրանի ներմուծման միջին միավորային արժեքը կազմել է 3.2 ԱՄՆ դոլար/կգ, մինչդեռ ԵՄ-ում իսպանական ծիրանի ներմուծման միջին միավորային արժեքը կազմել է 4.2 ԱՄՆ դոլար/կգ, իսկ ԵՄ ընդհանուր ներմուծման միջին միավորային արժեքը՝ 3.4 ԱՄՆ դոլար/կգ: Համեմատության համար նշենք, որ Հայաստանից դեպի ԵԱՏՄ արտահանվող ծիրանի միջին արտահանման միավորային արժեքը կազմել է ընդամենը 1.7 ԱՄՆ դոլար/կգ:

Այս տվյալները ցույց են տալիս, որ գնային տեսանկյունից հայկական ծիրանը կարող է մրցունակ լինել ԵՄ շուկայում: Սակայն պետք է հաշվի առնել, որ համեմատությունը կատարվել է ԵՄ ներմուծման CIF և Հայաստանի արտահանման FOB միավորային արժեքների հիման վրա: Բացի այդ, ներկայումս Հայաստանից ԵՄ ներմուծվող թարմ ծիրանի նկատմամբ կիրառվում է ԵՄ ընդհանուր մաքսային ռեժիմը, մինչդեռ ԵՄ անդամ երկրների միջև առևտուրն իրականացվում է առանց մաքսատուրքերի: Հետևաբար, ինքնավար առևտրային միջոցառումների կիրառման պայմաններում հայկական ծիրանի գնային մրցունակությունը կարող է էապես բարելավվել:

⁶ Համեմատությունը կատարվել է ԵՄ ներմուծման CIF և Հայաստանի արտահանման FOB միավորային արժեքների հիման վրա: Քանի որ CIF արժեքը ներառում է նաև փոխադրման և ապահովագրության ծախսերը, մինչդեռ FOB-ը՝ ոչ, ստացված տարբերությունը կարելի է համարել պահպանողական գնահատական Հայաստանի գնային մրցունակության տեսանկյունից

Այնուամենայնիվ, ԵՄ շուկա մուտք գործելու համար միայն գնային մրցունակությունը բավարար չէ: Հայկական ծիրանը, ինչպես նաև մյուս գյուղատնտեսական արտադրանքը, պետք է լիարժեք համապատասխանի ԵՄ որակի և սննդամթերքի անվտանգության չափանիշներին: Այս առումով ուշագրավ է արտահանողներից մեկի հետևյալ դիտարկումը.

«...ԵՄ շուկա մտնելու համար, որպես արտահանող, ոչ միայն որպես ֆերմեր, պետք է կարողանաս մի քանի հազար տոննա գյուղմթերք արտահանել, որովհետև այնտեղ սովորական «Աշան» ցանցի պահանջարկը մի քանի տասնյակ հազար տոննա է: Մեր սուպերմարկետների նման 30–40 խանութ չէ, որ կարողանաս միայն քո արտադրանքով ապահովել: Այդ ծավալների համար անհրաժեշտ է նաև այլ ֆերմերներից մթերում իրականացնել, սորտավորել, տարայավորել, փաթեթավորել և կազմակերպել արտահանումը: Այստեղ պետության դերն առանցքային է. եթե ՄԱՏՄ-ն չի կարողանում ապահովել վերահսկողությունը, և հայտնի չէ, թե ֆերմերները ինչ քանակությամբ թունաքիմիկատներ և պարարտանյութեր են օգտագործել, ապա արտահանողը չի կարող վստահ լինել, որ արտադրանքը կհամապատասխանի ԵՄ պահանջներին: . . . կարող է պատահել, որ ծիրանը հասնի Եվրոպա, ստուգումների արդյունքում պեստիցիդների մնացորդային քանակը գերազանցի թույլատրելի մակարդակը, և ամբողջ խմբաքանակը ոչնչացվի՝ առանց շուկա մտնելու»:

Արտահանողի կողմից բարձրացված խնդիրները ցույց են տալիս, որ հայկական ծիրանի մրցունակության բարձրացման համար անհրաժեշտ են ոչ միայն բարենպաստ առևտրային պայմաններ, այլև ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ: Մասնավորապես, պետության կողմից ժամանակակից լաբորատոր ենթակառուցվածքների զարգացումը, պարարտանյութերի և բույսերի պաշտպանության միջոցների կիրառման հետազոտության (traceability) համակարգի ներդրումը և արդյունավետ վերահսկողության ապահովումը կարող են զգալիորեն մեծացնել հայկական ծիրանի արտահանման հնարավորությունները դեպի ԵՄ: Հաշվի առնելով նաև հայկական ծիրանի բարձր համային հատկանիշները՝ կարելի է ենթադրել, որ համապատասխան պայմանների ապահովման դեպքում այն ունի ԵՄ շուկայում իր մասնաբաժինը մեծացնելու իրական ներուժ:

ԵԱՏՄ արտահանվող մրգերի շարքում հաջորդը դեղձն ու նեկտարինն են: 2025 թվականին Հայաստանը արտահանել է 4443 տոննա դեղձ և նեկտարին, որի շուրջ 91%-ն ուղղվել է դեպի ԵԱՏՄ երկրներ: Միևնույն ժամանակ ԵՄ երկրները ներմուծել են շուրջ 611 հազար տոննա դեղձ և նեկտարին, որի շուրջ 88%-ը մատակարարվել է հենց ԵՄ անդամ երկրների՝ մասնավորապես Իսպանիայի, Իտալիայի, Հունաստանի,

Ֆրանսիայի, Գերմանիայի և մի շարք այլ երկրների կողմից: ԵՄ-ում ներմուծման միջին միավորային արժեքը կազմել է 2.8 ԱՄՆ դոլար/կգ, մինչդեռ Հայաստանից դեպի ԵԱՏՄ արտահանվող դեղձի և նեկտարինի միջին արտահանման միավորային արժեքը՝ 1.6 ԱՄՆ դոլար/կգ: Այս առումով, գնային տեսանկյունից, հայկական դեղձն ու նեկտարինը կարող են մրցունակ լինել ԵՄ շուկայում:

Հաջորդը խաղողն է, որի ընդհանուր արտահանումը 2025 թվականին կազմել է շուրջ 4800 տոննա և հիմնականում ուղղվել է դեպի ԵԱՏՄ: Նույն ժամանակահատվածում ԵՄ-ն ներմուծել է շուրջ 1.2 մլն տոննա խաղող, որի շուրջ 50%-ը մատակարարել են ԵՄ անդամ երկրները, մասնավորապես՝ Իտալիան, Իսպանիան, Գերմանիան և այլ երկրներ: Միաժամանակ ԵՄ շուկայի կարևոր մատակարարներ են նաև Հարավային Աֆրիկան, Պերուն, Հնդկաստանը և Եգիպտոսը: ԵՄ-ում խաղողի ներմուծման միջին միավորային արժեքը կազմել է 3.4 ԱՄՆ դոլար/կգ, իսկ Հայաստանից դեպի ԵԱՏՄ արտահանման միջին միավորային արժեքը՝ 1.8 ԱՄՆ դոլար/կգ: Գնային տեսանկյունից հայկական խաղողը նույնպես կարող է մրցունակ լինել ԵՄ շուկայում, սակայն 2025 թվականին Հայաստանից ԵՄ որևէ երկիր խաղող չի արտահանվել, ինչը վկայում է, որ հիմնական խոչընդոտները, հավանաբար, կապված են ոչ թե գնի, այլ շուկա մուտքի, որակի և համապատասխանության պահանջների հետ:

2025 թվականին Հայաստանը արտահանել է ընդամենը 1200 տոննա կեռաս, որի գրեթե ամբողջը (99.6%) արտահանվել է դեպի ԵԱՏՄ երկրներ: Նույն ժամանակահատվածում ԵՄ երկրները ներմուծել են շուրջ 76.5 հազար տոննա կեռաս, որի շուրջ 80%-ը մատակարարել են Իսպանիան, Հունաստանը, Բելգիան, Գերմանիան, Իտալիան և մի շարք այլ երկրներ: Բացի ԵՄ ներքին արտադրողներից, ԵՄ-ն կեռաս է ներմուծել նաև Չիլիից, Թուրքիայից, Մոլդովայից և Արգենտինայից: Հայաստանից դեպի ԵԱՏՄ արտահանվող կեռասի միջին միավորային արժեքը կազմել է 3.7 ԱՄՆ դոլար/կգ, մինչդեռ ԵՄ ներմուծման միջին միավորային արժեքը՝ 7.2 ԱՄՆ դոլար/կգ: Այս տարբերությունը ցույց է տալիս, որ գնային տեսանկյունից հայկական կեռասը կարող է մրցունակ լինել ԵՄ շուկայում:

Խնձորի դեպքում ևս արտահանման հիմնական շուկան ԵԱՏՄ-ն է: Հայաստանից դեպի ԵԱՏՄ արտահանվող խնձորի միջին միավորային արժեքը կազմել է 1.2 ԱՄՆ դոլար/կգ, ինչը համարժեք է ԵՄ ներմուծման միջին միավորային արժեքին (CIF): Հաշվի առնելով, որ Հայաստանի արտահանման արժեքը հաշվարկված է FOB հիմքով, իսկ ԵՄ ներմուծման արժեքը՝ CIF, ինչպես նաև ԵՄ շուկա մուտք գործելու լրացուցիչ լոգիստիկ և մաքսային ծախսերը, կարելի է ենթադրել, որ խնձորի դեպքում Հայաստանի գնային մրցունակությունը ԵՄ շուկայում սահմանափակ կլինի:

Միաժամանակ ԵՄ-ն 2025 թվականին ներմուծել է շուրջ 1.8 մլն տոննա խնձոր, որի ավելի քան 80%-ը մատակարարել են հենց ԵՄ անդամ երկրները, մասնավորապես՝ Իտալիան, Լեհաստանը, Ֆրանսիան և այլ երկրներ:

Ծիրանի չրի դեպքում պատկերը զգալիորեն տարբերվում է թարմ մրգերից: Հայաստանից արտահանվող ծիրանի չրի 93%-ն ուղղվել է դեպի ԵԱՏՄ, իսկ շուրջ 1.3%-ը՝ ԵՄ, որի հիմնական մատակարարներն են Թուրքիան (61%), Ուզբեկստանը (14%), ինչպես նաև Ֆրանսիան, Գերմանիան, տասնյակում է նաև Տաջիկստանը: Հայաստանից դեպի ԵԱՏՄ արտահանման միջին միավորային արժեքը կազմել է 9.5 ԱՄՆ դոլար/կգ, իսկ Հայաստանից ԵՄ ներմուծման միջին միավորային արժեքը՝ 8.4 ԱՄՆ դոլար/կգ, ինչը նույնիսկ ցածր է ԵՄ ընդհանուր ներմուծման միջին միավորային արժեքից (9.5 ԱՄՆ դոլար/կգ): Սա վկայում է, որ գնային տեսանկյունից հայկական ծիրանի չիրը կարող է մրցունակ լինել ԵՄ շուկայում, թեև դեռևս արտահանման ծավալները շատ փոքր են:

Սալորի դեպքում ևս Հայաստանի հիմնական արտահանման շուկան ԵԱՏՄ-ն է, որտեղ միջին արտահանման միավորային արժեքը կազմել է 1.4 ԱՄՆ դոլար/կգ: ԵՄ հիմնական մատակարարներն են Իսպանիան, Հարավային Աֆրիկան, Մոլդովան և Իտալիան, իսկ ԵՄ ներմուծման միջին միավորային արժեքը՝ 1.9 ԱՄՆ դոլար/կգ: Հայաստանից արտահանվող թզի ծավալները փոքր են, սակայն դեպի ԵԱՏՄ արտահանման միջին միավորային արժեքը (մոտ 11 ԱՄՆ դոլար/կգ) զգալիորեն գերազանցում է ԵՄ ներմուծման միջին արժեքը (շուրջ 8 ԱՄՆ դոլար/կգ), ինչը վկայում է ԵՄ շուկայում սահմանափակ գնային մրցունակության մասին:

Այսպիսով, Հայաստանից մրգերի արտահանումը շարունակում է գերազանցապես ուղղվել դեպի ԵԱՏՄ շուկա, իսկ ԵՄ արտահանումը սահմանափակվում է միայն առանձին մրգատեսակների փոքրածավալ մատակարարումներով (օրինակ՝ թարմ ծիրան և ծիրանի չիր): Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մրգերի մի մասի դեպքում (ծիրան, դեղձ, խաղող, կեռաս) հայկական արտադրանքը գնային տեսանկյունից կարող է մրցունակ լինել ԵՄ շուկայում, մինչդեռ ելակի, խնձորի և թզի դեպքում նման առավելություն չի դիտարկվում:

Նույն պատկերն է դիտվում նաև բանջարեղենի արտահանման դեպքում: 2025 թվականին Հայաստանից ԵԱՏՄ երկրներ արտահանվել է շուրջ 15 հազար տոննա պղպեղ՝ մոտ 38 մլն ԱՄՆ դոլար ընդհանուր արժեքով (զծապատկեր 5): ԵԱՏՄ շուկային բաժին է ընկել Հայաստանից պղպեղի ընդհանուր արտահանման շուրջ 99%-ը, իսկ արտահանման միջին միավորային արժեքը կազմել է մոտ 2.5 ԱՄՆ դոլար/կգ:

ԵՄ շուկայում պղպեղի մատակարարումների ավելի քան 78%-ն ապահովում են ԵՄ անդամ երկրները: Հիմնական մատակարարներն են Իսպանիան և Նիդերլանդները, ինչպես նաև ԵՄ մի շարք այլ երկրներ: Արտաքին մատակարարներից զգալի մասնաբաժին ունեն Մարոկկոն և Թուրքիան: ԵՄ-ում պղպեղի ներմուծման միջին միավորային արժեքը կազմել է շուրջ 2.4 ԱՄՆ դոլար/կգ: Հայաստանը 2025 թվականին ևս պղպեղ է արտահանել ԵՄ, սակայն ծավալը եղել է աննշան՝ ընդամենը 0.2 տոննա, իսկ ներմուծման միջին միավորային արժեքը կազմել է շուրջ 3.1 ԱՄՆ դոլար/կգ՝ գերազանցելով ԵՄ ներմուծման ընդհանուր միջին ցուցանիշը: Սակայն մատակարարման չափազանց փոքր ծավալի պատճառով այս միավորային արժեքը չի կարող համարվել հայկական պղպեղի գնային մրցունակության ներկայացուցչական ցուցանիշ:

2025 թվականին Հայաստանը արտահանել է շուրջ 17 հազար տոննա լոլիկ, որը գրեթե ամբողջությամբ ուղղվել է ԵԱՏՄ շուկա: Դեպի ԵԱՏՄ արտահանման միջին միավորային արժեքը կազմել է շուրջ 1.9 ԱՄՆ դոլար/կգ: ԵՄ ներքին շուկայում լոլիկի խոշորագույն մատակարարներից է Նիդերլանդները, ինչը պայմանավորված է ինչպես բարձր արտադրողականությամբ ջերմոցային տնտեսությունների զարգացմամբ, այնպես էլ երկրի՝ որպես թարմ գյուղմթերքի եվրոպական լոգիստիկ և վերաբաշխման հանգույցի դերով:

Գծապատկեր 5. 2025 թ. Հայաստանից ԵԱՏՄ արտահանվող բանջարեղենը, մլն ԱՄՆ դոլար, %⁷

ԵՄ շուկայում զգալի մասնաբաժին ունեն նաև Մարոկկոն, Իսպանիան, Բելգիան, Գերմանիան և Ֆրանսիան: Լուիկի ներմուծման միջին միավորային արժեքը ԵՄ-ում կազմել է շուրջ 2 ԱՄՆ դոլար/կգ:

Թեև Հայաստանի դեպի ԵԱՏՄ արտահանման FOB միավորային արժեքը փոքր-ինչ ցածր է ԵՄ ներմուծման CIF արժեքից, տարբերությունը բավականաչափ մեծ չէ, որպեսզի ինքնին վկայի հայկական լուիկի գնային առավելության մասին: Դեպի ԵՄ փոխադրման, ապահովագրության, մաքսային ձևակերպումների և համապատասխանության ապահովման ծախսերը կարող են ամբողջությամբ չեզոքացնել այդ փոքր տարբերությունը:

Ի տարբերություն պղպեղի և լուիկի՝ Հայաստանից սմբուկի և վարունգի արտահանման ծավալները զգալիորեն ավելի փոքր են և նույնպես ամբողջությամբ կամ գերազանցապես ուղղվում են ԵԱՏՄ շուկա: Հայաստանից ԵԱՏՄ արտահանվող սմբուկի միջին միավորային արժեքը կազմել է շուրջ 1.8 ԱՄՆ դոլար/կգ, մինչդեռ ԵՄ ներմուծման միջին արժեքը՝ մոտ 1.6 ԱՄՆ դոլար/կգ: Ընդ որում՝ ԵՄ սմբուկի մատակարարումների շուրջ 63%-ն ապահովվում է Իսպանիան, որի արտադրանքի ներմուծման միջին միավորային արժեքը կազմել է մոտ 1 ԱՄՆ դոլար/կգ: Սա վկայում է, որ հայկական սմբուկը ԵՄ շուկայում կարող է բախվել էական գնային մրցակցության:

Վարունգի դեպքում Հայաստանից ԵԱՏՄ արտահանման միջին միավորային արժեքը՝ հաշվարկված FOB հիմքով, և ԵՄ ներմուծման միջին միավորային արժեքը՝ CIF հիմքով, գրեթե հավասար են՝ կազմելով մոտ 1.5 ԱՄՆ դոլար/կգ: ԵՄ վարունգի մատակարարումների շուրջ 88%-ն ապահովվում է ԵՄ ներքին աղբյուրներից՝ հիմնականում Իսպանիայից, Նիդերլանդներից, Գերմանիայից, Բելգիայից և մի շարք այլ անդամ երկրներից: Հետևաբար, նույնիսկ մաքսատուրքի հնարավոր վերացման պայմաններում, լոգիստիկ և համապատասխանության լրացուցիչ ծախսերը կարող են հայկական վարունգը դարձնել ոչ մրցունակ ԵՄ շուկայում:

Այսպիսով, բանջարեղենի դիտարկված տեսակների դեպքում ԵՄ շուկան ԵԱՏՄ շուկային այլընտրանք դիտարկելու հնարավորությունները սահմանափակ են:

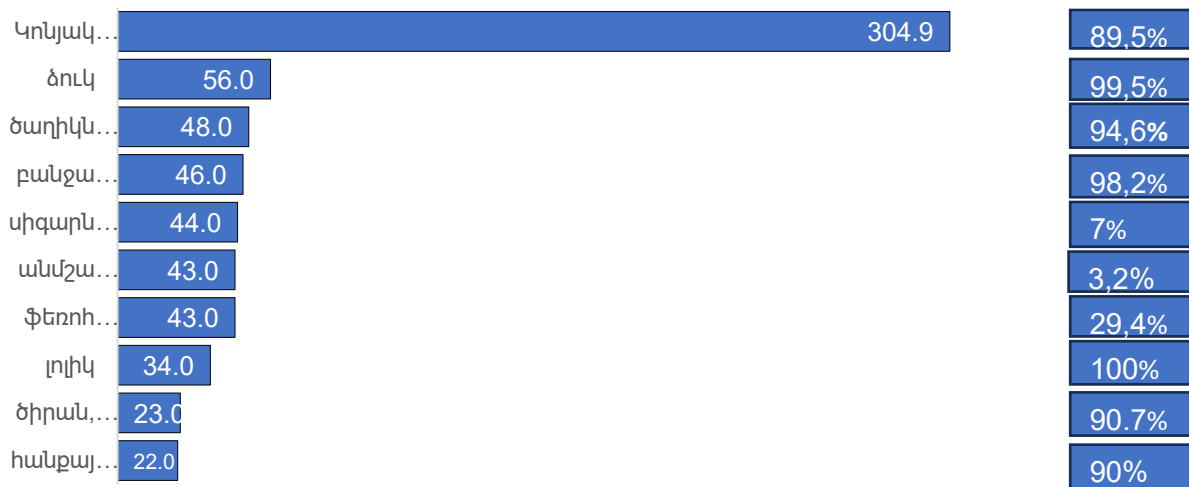
⁷ Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի վիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

Նույնիսկ այն հիպոթետիկ պայմաններում, երբ ԵՄ չափանիշներին և ստանդարտներին համապատասխանեցման լրացուցիչ ծախսերը նվազագույն լինեն, նոր լոգիստիկ ուղիների ձևավորումը զգալի ծախսեր չպահանջի, իսկ ինքնավար առևտրային միջոցառումները շարունակեն գործել, հայկական արտադրանքը կարող է պահպանել գնային մրցունակության խնդիրները: Պատճառն այն է, որ ԵՄ ներմուծման CIF միավորային արժեքները հաճախ արդեն իսկ ցածր են կամ շատ մոտ են Հայաստանի դեպի ԵԱՀԵՄ արտահանման FOB արժեքներին:

ԵՄ անդամ երկրները, մասնավորապես Իսպանիան և Նիդերլանդները, ինտենսիվ գյուղատնտեսության, բարձր արտադրողականության, արտադրության մեծ մասշտաբների և զարգացած լոգիստիկ ենթակառուցվածքների շնորհիվ ձևավորել են ուժեղ մրցակցային դիրքեր: Դրան գումարվում է այն հանգամանքը, որ ԵՄ պահանջարկի զգալի մասը բավարարվում է ներքին մատակարարումներով՝ առանց արտաքին մաքսատուրքերի և երկար հեռավորությունների փոխադրման հետ կապված լրացուցիչ ծախսերի: Հետևաբար, Հայաստանի բանջարեղենի արտահանման՝ ԵԱՀԵՄ-ից դեպի ԵՄ լայնածավալ վերաուղղորդման տնտեսական նպատակահարմարությունը ներկայումս բավարար չափով հիմնավորված չէ:

1.4 ՀՀ-ից ԵՄ և ԵԱՀԵՄ արտահանման հիմնական առանձնահատկությունները թուփ 10 ապրանքների համար

Հետազոտության առավել ընդգրկուն պատկեր ունենալու համար անհրաժեշտ է դիտարկել արտահանման հիմնական ուղղությունները այդ առումով առաջատար ապրանքախմբերի շրջանակում: Գծապատկեր 6-ում և 7-ում ներկայացված են Հայաստանից դեպի ԵԱՀԵՄ և ԵՄ արտահանման հիմնական տասը ապրանքախմբերը:

Գծապատկեր 6. Հայաստանից ԵԱՏՄ արտահանվող թուփ 10 տեղական ապրանքախմբերը 2025 թ, մլն ԱՄՆ դոլար, %⁸

2025 թվականին դեպի ԵԱՏՄ արտահանվել է շուրջ 305 մլն ԱՄՆ դոլարի կոնյակ, վիսկի, ռոմ և ջին, ինչը կազմում է տվյալ ապրանքախմբի ընդհանուր արտահանման շուրջ 90%-ը: Հարկ է նշել, որ այս ապրանքախմբերը երկար տարիներ հանդիսացել է Հայաստանի արտահանման առաջատար ուղղություններից մեկը՝ տարբեր տարիներին զբաղեցնելով ընդհանուր արտահանման 5–10% մասնաբաժին և ներառվելով Հայաստանի արտահանման խոշորագույն տասը ապրանքախմբերի շարքում:

Հայկական կոնյակը ձևավորված և ճանաչված դիրքեր ունի ԵԱՏՄ շուկայում, մինչդեռ ԵՄ շուկայում այն կարող է բախվել ճանաչելիության, դիրքավորման, բրենդավորման և մարքեթինգային մի շարք խնդիրների: Հետևաբար, նույնիսկ առևտրային խոչընդոտների նվազեցման պայմաններում, ԵԱՏՄ շուկայի համադրելի ծավալներով փոխարինումը ԵՄ շուկայով կարճաժամկետ կամ նույնիսկ միջնաժամկետ հեռանկարում դժվար իրագործելի է: Լավագույն դեպքում հնարավոր է աստիճանաբար ընդլայնել արտահանումը դեպի ԵՄ՝ զբաղեցնելով առանձին շուկայական նիշներ, սակայն ոչ ներկայիս ծավալներին համարժեք մակարդակով:

⁸ Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի վիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

ԵԱՏՄ, մասնավորապես Ռուսաստանի շուկա արտահանվող հաջորդ կարևոր ապրանքախումբը պաղեցված ձուկն է: Այս արտադրատեսակի պահպանման ժամկետը սահմանափակ է (մոտ 16 օր), ուստի մատակարարման շղթայի արագությունն առանցքային նշանակություն ունի արտադրանքի իրացման համար: Այս տեսանկյունից դեպի Եվրոպա արտահանումը կարող է լրացուցիչ ժամանակ պահանջել՝ համեմատած Ռուսաստանի շուկայի հետ:

Այս համատեքստում ուշագրավ են Հայաստանի ձկնաբույծների միավորում ՀԿ նախագահ Գոռ Գրիգորյանի դիտարկումները.

«Եվրոպայում կա Նորվեգիա, որը հսկայական ծավալներով ձուկ է մատակարարում Եվրոպային... Ռուսական շուկայում հայկական ձկան ամրակայման հիմքերից մեկն այն էր, որ Եվրոպան պատժամիջոցներ կիրառեց Ռուսաստանի նկատմամբ, իսկ Ռուսաստանն իր հերթին սահմանափակեց եվրոպական ապրանքների ներմուծումը: ... Բնչ վերաբերում է Եվրոպա արտահանելուն, ապա կարևոր է հաշվի առնել, որ ձկան ինքնարժեքի մոտ 80%-ը կերն է, իսկ Հայաստանը կերը ներմուծում է Եվրոպայից: Եթե Եվրոպայում նույն կերը արժե 1 դոլար, ապա Հայաստանում այն արդեն արժե 2–3 դոլար: Բացի այդ, բեղմնավորված ձկան ձվիկները նույնպես ներմուծվում են Եվրոպայից»:

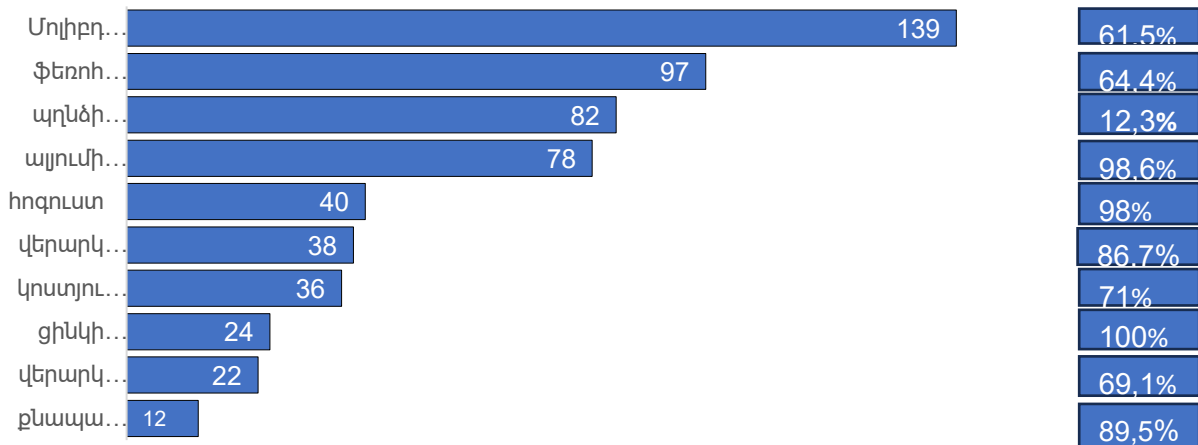
Այս դիտարկումները ցույց են տալիս, որ նույնիսկ առևտրային արտոնությունների առկայության դեպքում հայկական ձկնաբուծությունը կարող է բախվել ինքնարժեքի և գնային մրցունակության հետ կապված լուրջ սահմանափակումների: Հատկանշական է նաև, որ 2025 թվականին պաղեցված ձուկն ընդգրկված էր ՀՀ կառավարության կողմից հաստատված արտահանման խթանման ծրագրում, որի շրջանակում դեպի ԵՄ, Միացյալ Թագավորություն և Կանադա արտահանման դեպքում պետությունը փոխհատուցում էր ներմուծող երկրում կիրառվող մաքսատուրքին համարժեք գումարը: Սակայն, նույնիսկ նման պետական աջակցության պայմաններում, 2025 թվականին Հայաստանից դեպի ԵՄ պաղեցված ձուկ ընդհանրապես չի արտահանվել: Սա վկայում է, որ արտահանման վերաուղղորդումը սահմանափակվում է ոչ միայն մաքսային վճարներով, այլև մրցունակության, ինքնարժեքի, լոգիստիկայի, շուկայի կառուցվածքի և այլ տնտեսական գործոններով:

Նմանատիպ խնդիրների կարող են բախվել նաև ծաղիկների, բանջարեղենի և հանքային ջրերի արտահանողները: Այս ապրանքախմբերի արտահանման հիմնական ուղղությունը ևս ԵԱՏՄ երկրներն են, առաջին հերթին՝ Ռուսաստանը, որտեղ

տարիների ընթացքում ձևավորվել են կայուն առևտրային կապեր, սպառողական ճանաչելիություն և մատակարարման շղթաներ: Հետևաբար, այդ շուկաների արագ փոխարինումը ԵՄ շուկայով գործնականում բավականին դժվար է:

Ի տարբերություն վերը նշված ապրանքախմբերի՝ ֆեռոհամաձուլվածքները, անմշակ կամ կիսամշակված ոսկին և այլ հանքահումքային արտադրանքը միջազգային շուկաներում վաճառվող ստանդարտացված ապրանքներ են: Դրանց պահանջարկը ձևավորվում է բազմաթիվ երկրների կողմից և, որպես կանոն, կախված չէ մեկ կոնկրետ արտահանման շուկայից: Այդ պատճառով առանձին շուկայի կորստի դեպքում դրանց արտահանման վերաուղղորդման հնարավորությունները զգալիորեն ավելի մեծ են, քան արագ փչացող գյուղատնտեսական արտադրանքի դեպքում: Պետք է նկատել, որ ԵԱՏՄ արտահանման կառուցվածում գերակշռում են արագ փչացող գյուղատնտեսական ապրանքները, իսկ դեպի ԵՄ արտահանման առաջին երեք խոշոր ապրանքախմբերը հանքահումքային արտադրանք են: Հետևաբար, ի տարբերություն արագ փչացող գյուղատնտեսական արտադրանքի, դրանց արտահանման ուղղությունների դիվերսիֆիկացման հնարավորությունները համեմատաբար ավելի մեծ են:

Հայաստանից արտահանվող ալյումինե փայլաթիթեղի հիմնական շուկան ԵՄ-ն է: Նախկինում այն արտահանվում էր նաև ԱՄՆ, սակայն վերջինիս կողմից հակազնազցման մաքսատուրքերի կիրառման հետևանքով ԱՄՆ արտահանումն այլևս դադարել է: Կարևոր է նաև նշել, որ ՀՀ կառավարությունը, ի դեմս ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության, արտահանման խթանման ծրագրի շրջանակում փոխհատուցում է ԵՄ կողմից ալյումինե փայլաթիթեղի ներմուծման համար կիրառվող մաքսատուրքերին համարժեք գումարը:

Գծապատկեր 7. Հայաստանից ԵՄ արտահանվող թոփ 10 տեղական ապրանքախմբերը 2025 թ, մլն ԱՄՆ դոլար, %⁹

Դեպի ԵՄ արտահանման հաջորդ խոշոր ապրանքախմբերը վերաբերում են տեքստիլ արտադրանքին: Որպես մշակող արդյունաբերության արտադրանք՝ այն ևս ընդգրկված է եղել ՀՀ կառավարության արտահանման խթանման ծրագրում:

Այս համատեքստում հետաքրքրական են ՀՀ Կենտրոնական բանկի հետազոտությունների վարչության պետ Գևորգ Մինասյանի դիտարկումները դեպի ԵՄ արտահանման հնարավոր վերաուղղորդման վերաբերյալ.

«Ամենամեծը տրանսպորտային ծախսն է, որովհետև հիմա մաքսատուրքն էլ են սուբսիդավորում: Ես կարծում եմ, որ նույնիսկ ստանդարտներին համապատասխանելու դեպքում, մեր նախնական հաշվարկներով, հիմնականում հենց տրանսպորտային ծախսն է, որը մեր ապրանքները անհամեմատ ավելի թանկ է դարձնում: Օրինակ, եթե համեմատենք Թուրքիայի հետ, մենք ինչ էլ անենք, որոշ ապրանքատեսակների մասով երբեք չենք կարող մրցել, որովհետև աշխարհագրական դիրքի և ենթակառուցվածքների առումով Թուրքիան շատ ավելի մոտ է ԵՄ շուկային և կարողանում է արտադրանքն ավելի ցածր ծախսերով մատակարարել: Կարծում եմ՝ մենք այս հնարավորությունն ավելի շատ պետք է օգտագործենք՝ հասկանալու, թե որն է մեր իրական մրցակցային առավելությունը»:

⁹ Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի վիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

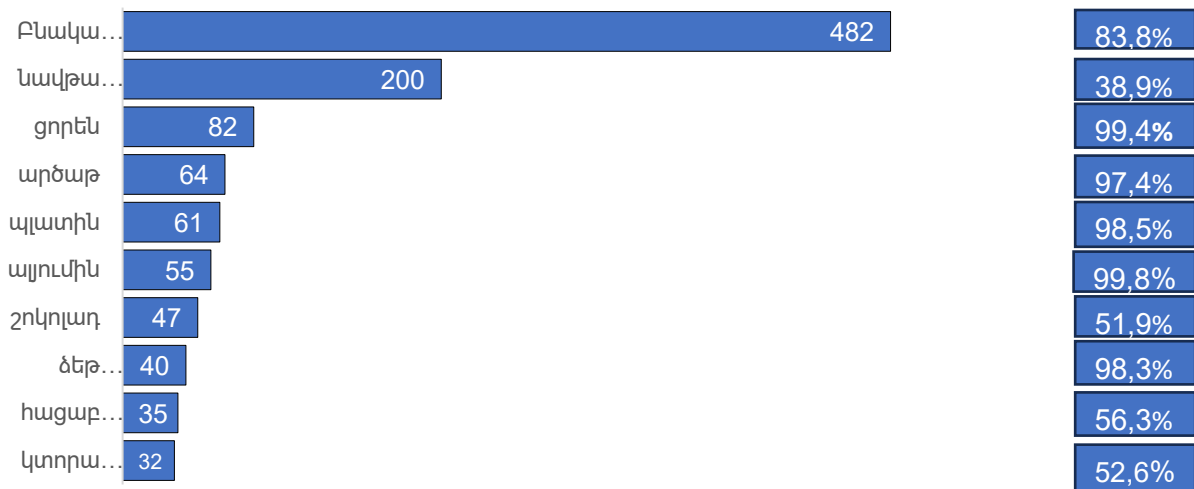
Մինասյանի դիտարկումները ևս մեկ անգամ ընդգծում են, որ ԵՄ շուկա մուտք գործելու հիմնական սահմանափակումները միայն մաքսատուրքերը չեն: Նույնիսկ մաքսային արտոնությունների և ստանդարտներին համապատասխանելու պայմաններում Հայաստանի համար զգալի մարտահրավեր են շարունակում ժառանգության պարանսպորտային և լոգիստիկ ծախսերը, որոնք պայմանավորված են երկրի աշխարհագրական դիրքով և առկա ենթակառուցվածքային սահմանափակումներով:

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ արտահանման հետ կապված ծավալները դեպի ԵՄ շուկա բավականին փոքր է ԵԱՀԵՄ արտահանման համեմատ և այն արտոնությունները, որոնք տրամադրվել են ԵՄ կողմից դեռևս ինստիտուցիոնալացված չեն: Դա նշանակում է, որ դեռևս մեծ է ՀՀ արտահանման կախվածությունը ԵԱՀԵՄ շուկայից ապրանքների առումով: Հարկ է նաև արձանագրել, որ ապրանքների առևտուրը տնտեսական փոխգործակցության առավել նշանակալի մասն են և պետք է հետազայում ուշադրություն դարձնել ծառայությունների շուկայի զարգացմանը՝ տնտեսական ռիսկերը նվազեցնելու նպատակով:

2 ՀՀ ներմուծման հիմնական առանձնահատկությունները ԵՄ-ԵԱՀԵՄ տնտեսական փոխգործակցության մեջ

2.1 ԵՄ-ից և ԵԱՀԵՄ-ից ՀՀ ներմուծման հիմնական առանձնահատկությունները թուփ 10 ապրանքների համար

Այժմ անդրադառնանք երկու վերազգային կառույցներից Հայաստանի ներմուծման կառուցվածքին: Գծապատկեր 8-ում ներկայացված են ԵԱՀԵՄ-ից Հայաստանի ներմուծման թուփ 10 ապրանքախմբերը՝ առանց անմշակ կամ կիսամշակված ոսկու, քանի որ վերջինս հիմնականում վերաարտահանվում է: Այդ պատճառով այն վերլուծությունից բացառվել է՝ ներմուծման կառուցվածքի ավելի ներկայացուցչական պատկերը ցույց տալու նպատակով: Պետք է նշել, որ ներմուծվող առաջին 10 ապրանքախմբերից 9-ի դեպքում ներմուծման տեսակարար կշիռը գերազանցում է 50% և ավելի բարձր ցուցանիշը, իսկ 5-ի դեպքում՝ 95% և ավելի բարձր ցուցանիշը, որը նշանակում է այս ապրանքախմբերի մասով բավականին բարձր կախվածություն:

Գծապատկեր 8. ԵԱՏՄ-ից Հայաստանի ներմուծման թուփ 10 ապրանքախմբերը 2025 թվականին, մլն ԱՄՆ դոլար, %¹⁰

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ԵԱՏՄ-ից ներմուծման մեջ առաջին երկու հորիզոնականներն զբաղեցնում են էներգակիրները, անհրաժեշտ է առավել հանգամանալից անդրադառնալ այդ ապրանքախմբերի ցուցանիշներին:

2.2 Էներգակիրների ներմուծման հիմնական առանձնահատկությունները ԵԱՏՄ երկրներից

Ինչպես երևում է գծապատկեր 8-ից, ԵԱՏՄ-ից, մասնավորապես Ռուսաստանից, Հայաստանի ներմուծման կառուցվածքում գերակշռող դիրք ունի բնական գազը: Հայաստանը սպառվող բնական գազի շուրջ 84%-ը ներմուծում է Ռուսաստանից, իսկ Թուրքիայից՝ 16%-ը՝ Իրանից: Իրանից գազի ներմուծումն իրականացվում է «Գազ՝ Էլեկտրաէներգիայի դիմաց» փոխանակման համաձայնագրի շրջանակներում, և իրանական գազն օգտագործվում է հիմնականում ջերմաէլեկտրակայաններում էլեկտրաէներգիայի արտադրության նպատակով:

Միաժամանակ Իրան-Հայաստան գազատարը գտնվում է ռուսական «Գազպրոմ» ընկերության վերահսկողության ներքո: «Գազպրոմ Արմենիա»-ն նաև Հայաստանի գազափոխադրման և գազաբաշխման համակարգերի սեփականատերն է:

¹⁰ Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի վիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

ու օպերատորն է: Բնական գազը ռազմավարական նշանակության ապրանք է, իսկ դրա մատակարարումների դիվերսիֆիկացումը, հաշվի առնելով համապատասխան ենթակառուցվածքների անհրաժեշտությունը, պահանջում է զգալի ներդրումներ և ժամանակ:

Իրանից գազի ներմուծման ծավալների ավելացման հնարավորությունը դիտարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել մի շարք տեխնիկական և քաղաքական սահմանափակումներ: Նախ՝ Իրան–Հայաստան գազատարի նկատմամբ «Գազպրոմ» վերահսկողությունը կարող է սահմանափակել այդ ուղղությամբ մատակարարումների ընդլայնման հնարավորությունները: Բացի այդ, պարզ չէ՝ Իրանը պատրաստ կլինի էականորեն ավելացնել Հայաստան արտահանվող գազի ծավալը, և անգամ նման համաձայնության դեպքում՝ արդյո՞ք այն կմատակարարվի Հայաստանի համար ներկայումս գործող ռուսական գնին համադրելի պայմաններով:

Թուրքմենստանից գազ ներմուծելու հնարավորության դեպքում ևս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ այն պետք է տարանցվի Իրանի տարածքով և Հայաստան հասցվի նույն Իրան–Հայաստան գազատարով:

Քննարկվող մեկ այլ տարբերակ է Ադրբեջանից գազի ներմուծումը: Սակայն Ադրբեջանի հետ առկա քաղաքական և անվտանգային լարվածությունը, մատակարարումների շարունակականության վերաբերյալ անորոշությունը և երկարաժամկետ վստահության պակասն այդ տարբերակը դարձնում են բարձր ռիսկային: Ընդհանրապես, գազի մատակարարումների դիվերսիֆիկացման հիմնական նպատակը ոչ այնքան հնարավոր նվազագույն գնի ապահովումն է, որքան էներգետիկ անվտանգության և մատակարարումների կայունության ամրապնդումը: Ավելին՝ ռազմավարական նշանակության էներգակրի՝ թեկուզ փոքր մասնաբաժնով ներմուծումը մի երկրից, որի հետ հարաբերությունները շարունակում են բնութագրվել անվտանգային լուրջ խնդիրներով և քաղաքական անվստահությամբ, լիարժեքորեն չի համապատասխանում դիվերսիֆիկացման՝ որպես ռիսկերի նվազեցման գործիքի տրամաբանությանը: Սակայն դիվերսիֆիկացման ուղղությամբ որևէ երկրի հետ քննարկումների դաշտ բացելը զսպող դեր կարող է ունենալ երրորդ երկրների համար:

Հայաստանը Ռուսաստանից բնական գազը սահմանին ձեռք է բերում շուրջ 165–173 ԱՄՆ դոլարով՝ 1,000 խորանարդ մետրի դիմաց: 2013 թվականին կնքված համաձայնագրով Հայաստանը պարտավորվել է մինչև 2043 թվականը ներքին շուկայում գազի մատակարարումն իրականացնել «Գազպրոմ» ընկերության միջոցով: Դրա դիմաց Հայաստանին մատակարարվող ռուսական բնական գազի գինը

ձևավորվում է ինդեքսավորման մեխանիզմով, որի 65%-ը կապված է Ռուսաստանի Օրենսդրող մարզում գազի գնի փոփոխության, իսկ 35%-ը՝ գնաճի հետ¹¹:

Փորձագիտական հաշվարկները ցույց են տալիս, որ 2014–2025 թվականներին Հայաստանի համար սահմանված ռուսական բնական գազի գինը հիմնականում ավելի ցածր է եղել, քան ռուսական գազի միջին գինը ԵՄ շուկայում: Արդյունքում 2014 թվականից մինչև 2026 թվականի առաջին եռամսյակն ընկած ժամանակահատվածում Հայաստանը ԵՄ շուկայական գների համեմատ արտոնյալ գնագոյացման շնորհիվ խնայել է շուրջ 5.8 մլրդ ԱՄՆ դոլար¹²: Սակայն պետք է նշել, որ սահմանին գազի ձեռքբերման գինը էականորեն տարբերվում է տնային տնտեսությունների և գազի փոքր ծավալ սպառող տնտեսավարողների կողմից վճարվող գնից ու այդ տարբերության զլխավոր շահառուներից է «Գազպրոմ Հայաստան» ՓԲԸ-ն:

Կարևոր է, սակայն, հաշվի առնել, որ ռուսական բնական գազի արտոնյալ գնագոյացման արդյունքում հաշվարկված 5.8 մլրդ ԱՄՆ դոլարի խնայողությունը ներկայացնում է միայն ուղղակի ֆինանսական օգուտը: Դրա տնտեսական և մակրոտնտեսական ազդեցությունը չի սահմանափակվում այդ գումարով: Էներգակրի համեմատաբար ցածր գինը նպաստել է խոշոր արտադրողների համար արտադրության ինքնարժեքի նվազմանը, ընկերությունների գնային մրցունակության պահպանմանը, սպառման ընդլայնմանը, մատակարարման շղթաների ակտիվացմանը և հարկաբյուջետային մուտքերի ձևավորմանը: Այս առումով, սակայն, կարևոր խնդիր է գազի միջոցով էլեկտական էներգիայի ստացման բավականին բարձր ինքնարժեքը, որն էլեկրաէներգիայի ընդհանուր սակագնի հաշվարկման մեջ ունի մեծ տեսակարար կշիռ:

Հետևաբար, արտոնյալ գնի ընդհանուր ազդեցությունը տնտեսության վրա կարող է էականորեն գերազանցել ուղղակի ֆինանսական խնայողության չափը: Այդ ազդեցության ամբողջական գնահատումը պահանջում է հաշվի առնել ոչ միայն առաջնային, այլև անուղղակի և դրդված (indirect and induced effects)

¹¹ «Համաձայնագիր Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության և Ռուսաստանի Դաշնության Կառավարության միջև Հայաստանի Հանրապետություն բնական գազի առաքման ժամանակ գների ձևավորման կարգի վերաբերյալ» https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2013/11_1/%D0%9C%D0%90%D0%A0%D0%901350.pdf

¹² «Զենքայնացված գազ. ինչու է Հայաստանը խոցելի և ինչպես նվազեցնել կախվածությունը» https://civilnet.am/hy/news/1013151?fbclid=IwY2xjawTVM7xleHRuA2FlbQlXMAbIcmIkETFFZTdkAENkU2EzTEVYakdYc3J0YwZhcHBfaWQQMjlyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHgkfOhoDLTg4ERV4kmABjSLBW6AhxVY6i5K3U_Sw3hsp4Q_DSy_rYo0ZxWYY_aem_FcbK6-3H2gpU8Hvph5nbg

ազդեցությունները՝ կիրառելով input-output, մուլտիպլիկատորային ազդեցությունների գնահատման կամ հաշվարկելի ընդհանուր հավասարակշռության՝ CGE մոդելներ:

Այս համատեքստում արժեքավոր են ՀՀ Կենտրոնական բանկի հետազոտությունների վարչության պետ Գևորգ Մինասյանի դիտարկումները.

«Էդ ամենալուրջ հարցն է, որովհետև իրականում գազի էֆեկտները շատ լուրջ են լինելու, ընդ որում՝ շատ լուրջ են լինելու նաև դրանց երկրորդային էֆեկտները: Էս մասով դժվար է կանխատեսում անել, բայց եթե ԵԱՏՄ-ից դուրս գանք, չեմ պատկերացնում սցենար, որտեղ հնարավոր կլինի ավելի շահավետ գին ունենալ, քան ԵՄ երկրները: Որովհետև ԵԱՏՄ-ից դուրս գալը հեշտ չի ներվի: Դրա համար ավելի հավանական էմ համարում ԵՄ-ի հետ համադրելի սակագին ունենալը:

Բայց մյուս կողմից ժամանակային հորիզոնի հարցը շատ կարևոր է: Օրինակ՝ հնարավոր է, որ մենք այդ ընթացքում այնքան էներգետիկ կարողություններ ստեղծենք, որոնք մասամբ կչեզոքացնեն հնարավոր փասսները: Այստեղ ամենակարևոր շեշտադրումը պետք է լինի արևային կայանների կուտակիչների հարցը: Այսօր մեր հիմնական մարտահրավերներից մեկն այն է, որ, չնայած մենք մոտ 1,200 ՄՎտ արևային էներգիայի հզորություն ունենք, եթե չեմ սխալվում, այն լիարժեք չի օգտագործվում, որովհետև արևային էներգիան կուտակելու բավարար հնարավորություններ չկան: Սա նաև հանգեցնում է ատոմակայանի և հիդրոէլեկտրակայանների վրա մեծ ծանրաբեռնվածության: Դրանք պարբերաբար ստիպված են լինում անջատվել, ինչի հետևանքով լրացուցիչ ծախսեր են առաջանում:

Եթե կարողանանք կուտակիչների հարցը կարճաժամկետում լուծել, կարծում եմ՝ գազի գնի ազդեցությունն ավելի փոքր կլինի: Բայց միանշանակ է, որ կարճաժամկետ հատվածում ծախս լինելու է: Գնաճի վրա ազդեցությունը թվով դժվարանում եմ նշել, սակայն մեր թիմն այժմ հաշվարկներ է իրականացնում, ընդ որում՝ գնահատվում են և՛ առաջնային, և՛ երկրորդային ազդեցությունները: Բնականաբար, գազի գնի բարձրացումը շղթայական ռեակցիայով հանգեցնելու է մյուս ապրանքատեսակների գների բարձրացման: Տնտեսական աճի և մյուս ցուցանիշների վրա ազդեցությունը ևս բացասական կլինի: Չափի մասին դժվար է խոսել, որովհետև այստեղ ավելի խորքային վերլուծություններ են անհրաժեշտ»:

Ինչպես նշում է փորձագետը, հնարավոր հետևանքները գնահատելիս առանցքային նշանակություն ունի ժամանակային հորիզոնը: Եթե Հայաստանը պայմանականորեն ունենա 5–10 տարվա անցումային ժամանակահատված և այն օգտագործի արևային էներգիայի արտադրության, կուտակման և էլեկտրաէներգետիկ

ենթակառուցվածքների զարգացման համար, գազի հնարավոր թանկացման բացասական ազդեցությունները կարող են մասամբ մեղմվել: Սակայն ԵԱՏՄ-ից առաջիկա մեկ-երկու տարվա ընթացքում դուրս գալու դեպքում Հայաստանը նման հարմարվողականության ժամանակահատված չի ունենա:

Միաժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ Հայաստանի տնային տնտեսությունների զգալի մասը ջեռուցման համար օգտագործում է բնական գազ: Էլեկտրական ջեռուցման անցնելու դեպքում բազմաթիվ տնային տնտեսություններ ստիպված կլինեն գազի կաթսաները փոխարինել էլեկտրական սարքավորումներով, իսկ որոշ դեպքերում՝ վերափոխել ամբողջ ջեռուցման համակարգը: Մեկ տնային տնտեսության համար դա կարող է նշանակել զգալի միանվագ ներդրում: Ավելին՝ էլեկտրական ջեռուցման զանգվածային տարածումը կավելացնի էլեկտրաէներգիայի պահանջարկը և լրացուցիչ բեռ կստեղծի արտադրող ու բաշխիչ ենթակառուցվածքների վրա:

Այսպիսով, ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների խորացումը կամ ԵԱՏՄ-ից հնարավոր դուրս գալը կարող է հանգեցնել ռուսական բնական գազի ներկայիս արտոնյալ գնի վերանայման: Միաժամանակ գազի մատակարարումների դիվերսիֆիկացման հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են, և անգամ այլընտրանքային աղբյուրների ներգրավման դեպքում դժվար է ակնկալել Ռուսաստանից ներկայումս ստացվող գնին համադրելի պայմաններ: Դա կնշանակի ոչ միայն ուղղակի ֆինանսական խնայողության կորուստ, այլև դրա հետ կապված անուղղակի և դրդված տնտեսական օգուտների նվազում կամ վերացում:

ԵԱՏՄ-ից, դարձյալ հիմնականում Ռուսաստանից, ներմուծվող երկրորդ խոշոր ապրանքախումբը նավթամթերքն է: Ռուսաստանին բաժին է ընկնում այս ապրանքախմբի՝ Հայաստան ընդհանուր ներմուծման շուրջ 39%-ը: Մինչև ռուս-ուկրաինական պատերազմը Ռուսաստանի մասնաբաժինը զգալիորեն ավելի մեծ էր, քանի որ երրորդ երկրներից բենզինի ներմուծման նկատմամբ կիրառվող մաքսատուրքը նման ներմուծումները տնտեսապես պակաս նպատակահարմար էր դարձնում: Ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով Ռուսաստանում և ԵԱՏՄ ընդհանուր շուկայում առաջացած առաջարկի սահմանափակումների պայմաններում ԵԱՏՄ-ն ժամանակավորապես վերացրեց երրորդ երկրներից բենզինի ներմուծման մաքսատուրքը: Դրանից հետո Հայաստանի համար տնտեսապես հնարավոր դարձավ բենզին ներմուծել նաև եվրոպական երկրներից: Պետք է նշել, որ 2026թ-ի ապրիլի 1-ից Ռուսաստանը սահմանել է բենզինի արտահանման լայնածավալ արգելք ներքին սպառման պահանջարկը բավարարելու նպատակով: Նմանատիպ արգելք կարող է

կիրառվել ցանկացած այլ ապրանքի՝ օրինակ բնական գազի պարագայում, եթե արդյունահանման ու մատակարարման շղթաները խաթարվեն և խնդիր առաջանան երբեքին պահանջարկը բավարարելու առումով: Այս զարգացումը ցույց է տալիս, որ մաքսային քաղաքականությունը և ԵԱՏՄ անդամ երկրների ներքին որոշումները կարող են էական ազդեցություն ունենալ մատակարարների աշխարհագրական կառուցվածքի և ներմուծման դիվերսիֆիկացման հնարավորությունների վրա:

2.3 ԵԱՏՄ-ից ներմուծման առանձնահատկությունները այլ ապրանքախմբերի համար

Ներմուծման արժեքով երրորդ խոշոր ապրանքախումբը ցորենն է, որը ներառված է պարենային հիմնական ապրանքների շարքում և անմիջականորեն առնչվում է պարենային անվտանգությանը: Հայաստանում ցորենի ինքնաբավության մակարդակը ցածր է՝ շուրջ 23%, իսկ պահանջարկի ժամացած մասը բավարարվում է ներմուծման հաշվին: Ընդ որում՝ ներմուծվող ցորենի ավելի քան 99%-ը ստացվում է Ռուսաստանից:

Հայաստանը փոքր ծավալներով ցորեն է ներմուծում նաև Ղազախստանից, որը նույնպես ԵԱՏՄ անդամ է: Միաժամանակ ԵԱՏՄ-ից հնարավոր դուրս գալու դեպքում Ղազախստանից ցորենի ներմուծման իրավական հնարավորությունը կարող է պահպանվել, քանի որ դեռևս մինչև ԵԱՏՄ-ին անդամակցելը Հայաստանը Ղազախստանի, ինչպես նաև մի շարք այլ ԱՊՀ երկրների հետ ունեցել է ազատ առևտրի համաձայնագրեր: Այնուամենայնիվ, միայն արտոնյալ առևտրային ռեժիմի առկայությունը բավարար չէ ռուսական ցորենը լիարժեքորեն փոխարինելու համար:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել մատակարարվող ցորենի տեսակը, որակական հատկանիշները, փոխադրման ծախսերը և վերջնական գինը: Ղազախստանից ներմուծվող ցորենը կարող է որակական հատկանիշներով չհամապատասխանել Հայաստանում սննդային նպատակներով օգտագործվող ցորենի պահանջներին և առավելապես կիրառվել անասնակերի կամ այլ նպատակներով: Հայաստանը նախկինում ցորեն է ներմուծել նաև Ուկրաինայից, սակայն ուկրաինական ցորենի ներմուծման միջին արժեքը ռուսական ցորենի համեմատ շուրջ 1.5 անգամ բարձր է: Հետևաբար, թեև մատակարարների դիվերսիֆիկացումն անհրաժեշտ է պարենային անվտանգության տեսանկյունից, այլընտրանքային մատակարարների դեպքում պետք է համատեղ գնահատվեն գինը, որակը, լոգիստիկ հասանելիությունը և մատակարարումների կայունությունը:

ԵԱՏՄ-ից ներմուծման կառուցվածքում կարևոր տեղ ունի նաև արևածաղկի յուղը, որի ընդհանուր ներմուծման ավելի քան 98%-ը բաժին է ընկնում ԵԱՏՄ երկրներին: Սա ևս վկայում է պարենային հիմնական ապրանքների գծով մատակարարումների աշխարհագրական բարձր կենտրոնացվածության մասին:

Այս համատեքստում կարևոր է դիտարկել նաև պարարտանյութերի ներմուծումը՝ որպես գյուղատնտեսական արժեզրեայի կարևոր մուտքային ռեսուրս, չնայած այն չի հանդիսանում թոփ 10 ապրանքախմբի մեջ: 2025 թ. Հայաստանի պարարտանյութերի ներմուծման արժեքի շուրջ 52%-ը բաժին է ընկել ԵԱՏՄ երկրներին՝ գերազանցապես Ռուսաստանին: Ընդ որում, կախվածությունն առավել բարձր է առանձին կարևոր պարարտանյութերի դեպքում: Մասնավորապես, ամոնիումի նիտրատի (HS 310230), որը արժեքային արտահայտությամբ Հայաստանի ներմուծվող պարարտանյութերի խոշորագույն տեսակն է, ներմուծման արժեքի շուրջ 70%-ը և ֆիզիկական ծավալի 63%-ը բաժին է ընկել ԵԱՏՄ-ին: Ազոտ, ֆոսֆոր և կալիում պարունակող պարարտանյութերի (HS 310520) դեպքում ԵԱՏՄ մասնաբաժինը կազմել է շուրջ 51%՝ արժեքով և 72%՝ ֆիզիկական ծավալով: Հետևաբար, ԵԱՏՄ հետ առևտրային պայմանների հնարավոր փոփոխությունը կարող է ազդեցություն ունենալ ոչ միայն հայկական գյուղմթերքի արտահանման հնարավորությունների, այլև դրանց արտադրության համար անհրաժեշտ միջանկյալ ռեսուրսների հասանելիության և արժեքի վրա՝ համապատասխան ազդեցությամբ գյուղատնտեսական արժեզրեայների արտադրական ծախսերի և գնային մրցունակության վրա:

Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանի ներմուծման կառուցվածքը վկայում է ԵԱՏՄ երկրներից, հատկապես Ռուսաստանից, մի շարք ռազմավարական և սոցիալական նշանակության ապրանքների գծով բարձր կախվածության մասին: Դրանց թվում են բնական գազը, նավթամթերքը, ցորենը, արևածաղկի յուղը և մի շարք այլ ապրանքներ: Հետևաբար, ԵԱՏՄ-ից հնարավոր դուրս գալու տնտեսական հետևանքները պետք է գնահատվեն ոչ միայն առևտրային հոսքերի և մաքսատուրքերի փոփոխության, այլև էներգետիկ անվտանգության, պարենային անվտանգության, գնաճի, տնային տնտեսությունների բարեկեցության և տնտեսական աճի տեսանկյունից:

2.4 Թոփ 10 ապրանքախմբերի ներմուծման առանձնահատկությունները ԵՄ երկրներից

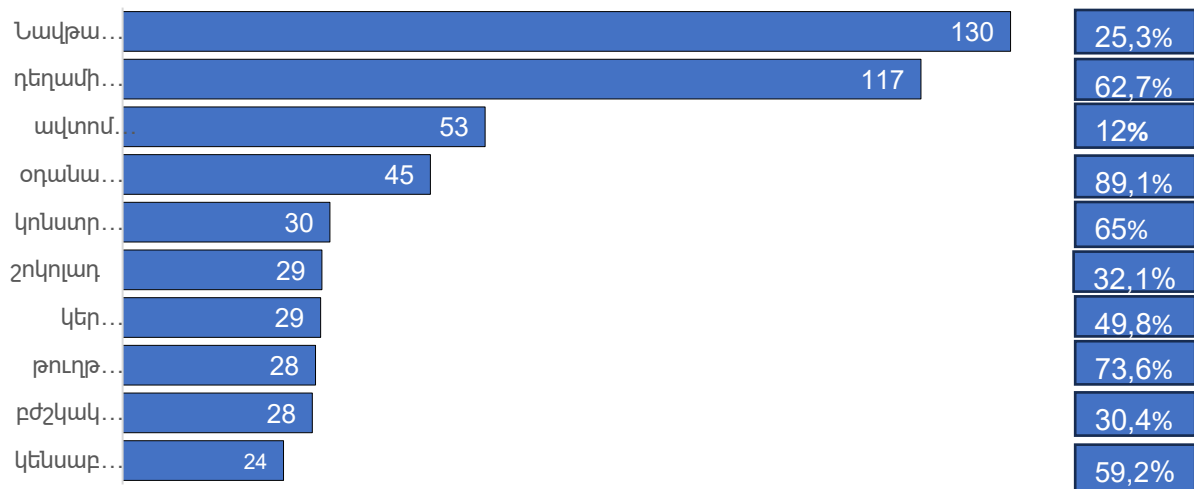
Անդրադառնալով ԵՄ երկրներից Հայաստանի ներմուծմանը՝ զծապատկեր 9-ից երևում է, որ արժեքային արտահայտությամբ խոշորագույն ապրանքախումբը նավթամթերքն է՝ շուրջ 130 մլն ԱՄՆ դոլար: Դրա կազմում գերակշռում է բենզինը:

Այնուամենայնիվ, ԵՄ երկրներին բաժին է ընկնում Հայաստան ներմուծվող նավթամթերքի ընդհանուր արժեքի միայն շուրջ 25%-ը, ինչը ցույց է տալիս, որ այս ապրանքախմբի հիմնական մատակարարները շարունակում են գտնվել այլ շուկաներում, առաջին հերթին՝ ԵԱՏՄ-ում:

ԵՄ-ից ներմուծման երկրորդ խոշոր ապրանքախումբը դեղամիջոցներն են՝ շուրջ 117 մլն ԱՄՆ դոլար: ԵՄ երկրներն ապահովում են Հայաստան ներմուծվող դեղամիջոցների ընդհանուր արժեքի մոտ 63%-ը, ինչը վկայում է այս ոլորտում եվրոպական մատակարարների նշանակալի դերի մասին: Զգալի է նաև կենսաբանական պատրաստուկների ներմուծումը. ԵՄ-ին բաժին է ընկնում այդ ապրանքախմբի՝ Հայաստան ընդհանուր ներմուծման շուրջ 59%-ը:

Բժշկական սարքավորումների և գործիքների դեպքում ԵՄ երկրների մասնաբաժինը կազմում է մոտ 30%: Թեև դա ընդհանուր ներմուծման մեկ երրորդից փոքր-ինչ ցածր է, ԵՄ-ն շարունակում է մնալ Հայաստանի համար բժշկական տեխնոլոգիաների և մասնագիտացված սարքավորումների կարևոր մատակարարներից մեկը:

2025 թվականին ԵՄ-ից Հայաստան է ներմուծվել նաև շուրջ 53 մլն ԱՄՆ դոլարի մարդատար ավտոմեքենա, սակայն դա կազմել է մարդատար ավտոմեքենաների ընդհանուր ներմուծման ընդամենը 12%-ը: Միաժամանակ ԵՄ-ից ներմուծվել է չորս օդանավ՝ շուրջ 45 մլն ԱՄՆ դոլար ընդհանուր արժեքով: Այս ապրանքախմբում ԵՄ երկրների մասնաբաժինը հասել է մոտ 89%-ի, ինչը պայմանավորված է օդանավերի արտադրության և մատակարարման եվրոպական շուկայի մասնագիտացված բնույթով:

Գծապատկեր 9. ԵՄ-ից Հայաստանի ներմուծման թուփ 10 ապրանքախմբերը 2025 թվականին, մլն ԱՄՆ դոլար, %¹³

ԵՄ-ից ներմուծման խոշոր ապրանքախմբերի շարքում են նաև հավաքովի շինությունները, որոնց դեպքում ԵՄ մասնաբաժինը կազմում է շուրջ 65%, պատված թուղթը՝ մոտ 74%, կենդանիների պատրաստի կերը՝ շուրջ 50%, ինչպես նաև շոկոլադը և շոկոլադ պարունակող սննդամթերքը՝ մոտ 32%: Այս ապրանքախմբերի առկայությունը ցույց է տալիս, որ ԵՄ-ից ներմուծման կառուցվածքը ներառում է ինչպես արտադրական և ներդրումային նշանակության, այնպես էլ միջանկյալ ու սպառողական ապրանքներ:

Ընդհանուր առմամբ, ԵՄ-ից Հայաստանի ներմուծման կառուցվածքը ԵԱՏՄ-ից ներմուծման համեմատ ավելի բազմազան է և առանձնանում է ավելի բարձր ավելացված արժեքով ու տեխնոլոգիատար արտադրանքի՝ դեղամիջոցների, կենսաբանական պատրաստուկների, բժշկական սարքավորումների, օդանավերի և այլ մասնագիտացված արտադրատեսակների զգալի ներկայությամբ: Միաժամանակ մարդատար ավտոմեքենաների, նավթամթերքի և մի շարք այլ ապրանքների դեպքում ԵՄ-ն Հայաստանի ընդհանուր ներմուծման մեջ դեռևս սահմանափակ մասնաբաժին

¹³ Հաշվարկել են հեղինակները՝ ՄԱԿ-ի առևտրի վիճակագրության տվյալների հիման վրա, <https://comtradeplus.un.org/>

ունի: Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ արժեքային արտահայտությամբ ԵՄ-ից ներմուծումն էականորեն զիջում է ԵԱՏՄ-ից իրականացվող ներմուծումից:

Այսպիսով, երկու վերազգային կառույցներից Հայաստանի ներմուծումները որոշ չափով ունեն փոխլրացնող բնույթ: ԵԱՏՄ-ից, հատկապես Ռուսաստանից, ներմուծման մեջ գերակշռում են ռազմավարական և լայն սպառման նշանակություն ունեցող ապրանքները՝ բնական գազը, նավթամթերքը, ցորենը և արևածաղկի յուղը, մինչդեռ ԵՄ-ից Հայաստանը հիմնականում ներմուծում է դեղագործական, բժշկական, տեխնոլոգիական և այլ մշակող արդյունաբերության արտադրանք: Հետևաբար, ԵԱՏՄ-ից հնարավոր հեռացման կամ ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների խորացման ազդեցությունները գնահատելիս այս երկու ուղղությունները չպետք է դիտարկվեն որպես ամբողջությամբ փոխարինելի. դրանք Հայաստանի տնտեսությունում բավարարում են տարբեր բնույթի պահանջարկ և ունեն տարբեր նշանակություն էներգետիկ, պարենային, արտադրական ու տեխնոլոգիական անվտանգության տեսանկյունից:

3 Տնտեսական և ինստիտուցիոնալ ինտեգրացիոն այլ մեխանիզմների համեմատական ուսումնասիրության ԵՄ-ԵԱՏՄ շրջանակում

Հետազոտության շրջանակում անդրադարձ է կատարվել նաև ԵՄ և ԵԱՏՄ իրավակարգավորումներին ու միասնական տնտեսական տարածքի ամրապնդման շրջանակում կարևոր տեղ զբաղեցնող այնպիսի ոլորտների, ինչպիսիք են.

- թվային տնտեսություն,
- ֆինանսական ընդհանուր շուկա,
- էլեկրաէներգետիկական ընդհանուր շուկա:

Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի (ԵՏՀ) խորհրդի որոշմամբ¹⁴ տարածված հայտարարության համաձայն 2016թ-ին մեկնարկել է ԵԱՏՄ թվային օրակարգի ձևավորումը՝ արձանագրելով, որ համաշխարհային տնտեսությունը գտնվում է լուրջ վերափոխումների փուլում և առօրյա կյանքում, բիզնեսի և պետական կառավարման ոլորտներում տեղի է ունենում թվային փոխակերպում: Որոշման համաձայն ԵԱՏՄ թվային օրակարգի իրականացումը կնպաստի ԵԱՏՄ անդամ պետությունների տնտեսական ինտեգրման նպատակների իրականացմանը, անդամ պետությունների տնտեսությունների՝ նոր տեխնոլոգիական կարգի անցնելուն՝ հաշվի

¹⁴ 30 նոյեմբերի 2016թ. N 135 ԵՏՀ որոշում «Եվրասիական տնտեսական միության թվային օրակարգի ձևավորման մասին» Եվրասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի որոշման նախագծի վերաբերյալ

առնելով այդ պետությունների ազգային շահերը, նորարարությունների զարգացման համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը, թվային տնտեսության գործունեության շրջանակներում ԵԱՏՄ անդամ պետությունների շուկաների հավասար հասանելիության և տնտեսական գործընթացների արդյունավետության բարելավման համար պայմանների ստեղծումը, ինչպես նաև ներքին ու համաշխարհային շուկաներում տնտեսավարող սուբյեկտների մրցունակության բարձրացումը: Սակայն պետք է արձանագրել, որ այս հայտարարությունից հետո՝ 2026թ-ի հուլիսի դրությամբ, որևէ էական գործընթացներ չեն արձանագրվել անդամ պետությունների միասնական տնտեսական տարածքի ամրապնդման նպատակով թվային կամ տեխնոլոգիական տնտեսական համակարգ ներդնելու ուղղությամբ: Հայաստանի ՀՆԱ մոտ 7%-ն ընդգրկող տեղեկատվական և հաղորդակցության տեխնոլոգիաների ոլորտը գրեթե չի առնչվում ԵԱՏՄ թվային օրակարգի հետ: Դա տեղի է ունենում նաև այն պատճառով, որ գրեթե բացակայում են այդ ոլորտի կարգավորումները ԵԱՏՄ իրավական փաստաթղթերում¹⁵:

Նմանատիպ իրավիճակ է նաև ԵԱՏՄ ֆինանսաբանկային ոլորտում: Անդամ երկրների ազգային տնտեսությունների ֆինանսական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը համարելով կարևոր խնդիր, 2016թ-ին մեկնարկել է Եվրասիական տնտեսական միության ֆինանսական ընդհանուր շուկայի ձևավորման հայեցակարգի մշակում¹⁶: Հայաստանը նույնպես կարևորել է ԵԱՏՄ ընդհանուր ֆինանսական շուկայի ստեղծումը, որն արձանագրվել է ՀՀ վարչապետի ելույթում 2019թ-ին, Ղրղզստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած Եվրասիական միջկառավարական խորհրդի նիստի ժամանակ¹⁷: ԵԱՏՄ ֆինանսական ընդհանուր շուկայի ստեղծումը հիմնավորվել է նաև թվային տնտեսության և տվյալների մշակման քաղաքականության շրջանակում նոր մոտեցումներով: Սակայն պետք է նշել, որ 2024թ-ի վերջի դրությամբ դեռևս ԵԱՏՄ երկրների քննարկման թեմա է եղել ընդհանուր ֆինանսական շուկայի ձևավորման և ֆինանսական ոլորտի իրավունքի կատարելագործման հարցերը¹⁸, որը նշանակում է այդ շուկայի ձևավորման առումով առաջընթացի բացակայության մասին: Հատկանշական է, որ 2026թ-ի հուլիսի

¹⁵ <https://docs.eaeunion.org/hy/documents/171/>

¹⁶ 30 նոյեմբերի 2016թ. N 137 ԵՏՀ որոշում «Եվրասիական տնտեսական միության ընդհանուր ֆինանսական շուկայի ձևավորման հայեցակարգի մշակման մասին» Եվրասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի կարգադրության նախագծի վերաբերյալ

¹⁷ <https://www.primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/2019/08/09/Eurasian-Intergovernmental-Council-meets/>

¹⁸ <https://eec.eaeunion.org/hy/news/strany-eaes-obsudili-formirovanie-obshchego-finansovogo-rynka-i-sovershenstvovanie-prava-soyuza-v-fi/>

դրությամբ հարցերը եղել են դեռևս նույն մակարդակում և ֆինանսական շուկան ժամում է չձևավորված: Պետք է նշել, որ ԵԱՏՄ ֆինանսական շուկան իրավակարգավորումների տեսանկյունից ներառում է բանկային հատվածը, արժեթղթերի ոլորտը և ապահովագրության համակարգը, որոնք հանդիսանում են Եվրասիական ինտեգրացիայի անբաժան մասը՝ համաձայն Եվրասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի 2019թ-ի հոկտեմբերի 1-ի N20 որոշման: Ակնհայտ է, որ ԵԱՏՄ բոլոր երկրների բանկային համակարգերն այսօր կարգավորվում են միջազգային չափանիշներով և միմյանց հետ փախկապվածությունը դրսևորվում է այդ շրջանակում: ԵԱՏՄ արժեթղթերի շուկա ընդհանրապես չի ձևավորվել՝ որի պատճառով պարտատոմսերի արագ զարգացող ոլորտը չի կարգավորվում ԵԱՏՄ նորմատիվ ակտերով, իսկ ապահովագրության համակարգը բոլոր անդամ երկրներում գործում է ազգային ու միջազգային ընթացակարգերով՝ չունենալով ԵԱՏՄ շուկայի որևէ շրջանակ: Սա նշանակում է, որ ԵԱՏՄ իրավակարգավորումների համատեքստում ունենալով ֆինանսական ընդհանուր շուկայի հայեցակարգային մոտեցումներ, բայց չստեղծելով գործող շուկա, հնարավոր չէ ապահովել տնտեսական ինտեգրացիա, քանի որ ֆինանսական համակարգը տնտեսական համակարգի անբաժան մասն է, որն ամրագրված է նաև ԵԱՏՄ կարգավորումներով: Հայաստանի ֆինանսական ոլորտն ապահովագրական ծառայությունների հետ միասին ՀՆԱ կառուցվածքի մեջ ունի մոտ 10% մասնաբաժին, որը կարևոր ցուցիչ է ՀՀ տնտեսական անվտանգության համար: Հաշվի առնելով նաև ՀՀ ֆինանսական և բանկային հատվածների դերը որպես միջազգային չափանիշներին համապատասխանող ինստիտուտներ, պետք է զարգացնել ԵԱՏՄ շրջանակում այնպիսի տնտեսական դիվանագիտություն, որ մի կողմից չժառանգի ՀՀ-ԵԱՏՄ առևտրային հարաբերությունների բարձր մակարդակը, մյուս կողմից ՀՀ ֆինանսաբանկային համակարգը զարգանա միջազգային գործընկերությանը համապատասխան: Նույնը վերաբերում է թվային ու տեխնոլոգիական ենթակառուցվածքներին, որոնք հանդիսանում են ԵԱՏՄ թվային տնտեսության կարևոր բաղադրիչներ:

ԵԱՏՄ տնտեսական տարածքի ամրապնդման մյուս՝ էլեկտրաէներգետիկական ընդհանուր շուկան սկսել է ձևավորվել Եվրասիական տնտեսական միության էլեկտրաէներգետիկական ընդհանուր շուկայի ձևավորման ծրագրով՝ մեկնարկելով 2016թ-ին¹⁹: Շուկայի ձևավորման նպատակների և խնդիրների մեջ կարևոր դեր է

¹⁹ 25 հոկտեմբերի 2016թ. N 160, Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհրդի ««Եվրասիական տնտեսական միության էլեկտրաէներգետիկական ընդհանուր շուկայի ձևավորման ծրագրի մասին» Երասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի որոշման նախագծի վերաբերյալ» որոշման նախագծի մասին

հատկացվել էլեկտրաէներգետիկայի ոլորտում անդամ պետությունների միասնական տնտեսական տարածքի ձևավորման խնդրին²⁰։ Այդ համատեքստում ԵԱՏՄ էլեկտրաէներգետիկական ընդհանուր շուկայի ձևավորումը պետք է իրականացվի «էլեկտրաէներգետիկայի ոլորտում բնական մենաշնորհների սուբյեկտների ծառայությունների հասանելիության ապահովման, այդ թվում՝ գնագոյացման և սակագնային քաղաքականության հիմունքների մասին» արձանագրության հիման վրա։ Դրան զուգահեռ, հայեցակարգի 9-րդ կետի համաձայն «Միության ընդհանուր էլեկտրաէներգետիկական շուկայում գնագոյացման մեխանիզմները Միության ընդհանուր էլեկտրաէներգետիկական շուկայում էլեկտրաէներգետիկայի ոլորտում բնական մենաշնորհների սուբյեկտների ծառայությունների սակագները չպետք է գերազանցեն էլեկտրական էներգիայի ներքին շուկայի սուբյեկտների համար համանման ներքին սակագները»։ Կարելի է ենթադրել, որ «բնական մենաշնորհների սուբյեկտները» հանդիսանում են բնական գազի արդյունահանմամբ զբաղվող ընկերությունները, քանի որ Եվրասիական տնտեսական միության էլեկտրաէներգետիկական ընդհանուր շուկայի ձևավորման ծրագրի 2-րդ կետով սահմանված է հետևյալ դրույթը. «Միության գազի ընդհանուր շուկա ստեղծելուց հետո Միության էլեկտրաէներգետիկական ընդհանուր շուկայի սուբյեկտների կազմը գործում է անդամ պետությունների օրենսդրությանը և միջազգային պայմանագրի դրույթներին համապատասխան»։ Այսինքն էլեկտրաէներգետիկական և գազի շուկաները փոխկապակցվում են էլեկտրաէներգետիկական շուկայի ծրագրի և հայեցակարգի շրջանակում, որի վերաբերյալ որևէ հիմնավորում ներկայացված չէ։ Սակայն պետք է նկատել, որ 2015թ-ին ընդունված հայեցակարգի և դրանից հետո մշակված ծրագրի փաստաթղթային գործարկումից հետո որևէ կիրառական մեխանիզմ չի ընդունվել, ինչը նշանակում է այդ ոլորտում նույնպես տնտեսական գործիքակազմի բացակայություն։

Կարելի է արձանագրել, որ գոյություն ունի ինստիտուցիոնալ բաց ԵԱՏՄ տնտեսական ինտեգրացիայի շրջանակում, քանի որ չնայած ՀՀ-ԵԱՏՄ առևտրային հարաբերություններն ունեն փոխգործակցության բարձր մակարդակ, սակայն տնտեսական տարածքի ամրապնդման մյուս բաղադրիչների՝ թվային տնտեսության, ֆինանսական ընդհանուր շուկայի և էլեկտրաէներգետիկական ընդհանուր շուկայի բացակայությունը և չկանոնակարգված դրույթները չեն կարող ապահովել ԵԱՏՄ տնտեսական ինտեգրացիա։ Այս առումով անհրաժեշտություն կա հավասարակշռել ՀՀ

²⁰ «Եվրասիական տնտեսական միության ընդհանուր էլեկտրաէներգետիկական շուկայի ձևավորման» հայեցակարգ, Եվրասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի 2015 թվականի մայիսի 8-ի N 12 որոշում

տնտեսական քաղաքականությունը, քանի որ վերոնշյալ ինստիտուցիոնալ խնդիրները կլույզնդոտեն պետական կառավարման համակարգի արդիականացմանը և ռազմավարական նախագծերի իրականացմանը:

ԵԱՏՄ հետ իրավապայմանագրային վերոնշյալ հարաբերություններն ի սկզբանե ունեցել են իրարամերժ և խնդրահարույց մեկնաբանություններ ՀՀ իշխանությունների ամենաբարձր մակարդակներում՝ 2012-2013 թվականներին: Մասնավորապես՝ 2012թ-ին ՀՀ վարչապետ Տիգրան Սարգսյանն անհիմաստ է համարել մաքսային միությանը (հետագայում՝ ԵԱՏՄ) անդամակցելն ընդհանուր սահմանի բացակայության հիմքով²¹: Դրանից հետո՝ 2013թ-ին, ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը հիմնավորելով անդամակցությունը, ավելի շատ հղում է կատարել անվտանգային՝ Լեռնային Ղարաբաղ, ԵԱՀԿ Մինսկի խումբ, ՀԱՊԿ, քան տնտեսական գործոններին²²: Այսինքն տնտեսական միության անդամակցությունը տնտեսականից բացի անուղղակիորեն պայմանավորվել է նաև անվտանգային նկատառումներով՝ հասարակության մոտ ձևավորելով որոշակի սպասումներ: Ակնհայտ է, որ հետագայում ինչպես ընդհանուր սահմանի բացակայությամբ պայմանավորված խնդիրները, այնպես էլ անվտանգության առումով հասարակական սպասումներն ունեցան իրենց դերը ՀՀ-ԵԱՏՄ փոխգործակցության տեսանկյունից:

ԵՄ հետ ՀՀ նախաձեռնած ինտեգրացիոն գործընթացների տնտեսական բաղադրիչները թեև ունեն փաստաթղթային հենք, սակայն գործնական մակարդակում դրանք դեռևս լայնորեն կիրառելի չեն: 2025թ-ի դեկտեմբերին կնքված Հայաստան-ԵՄ գործընկերության ռազմավարական օրակարգի առաջնահերթությունների մեջ սույն հետազոտության շրջանակում կարևորվել են անվտանգային և արտաքին քաղաքականությունը, տնտեսական և ոլորտային համագործակցությունը, առևտուրը և առևտրին առնչվող հարցերը²³: Ռազմավարական օրակարգը մշակվել է 2021թ-ի մարտին ուժի մեջ մտած ԵՄ-Հայաստան Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի (ՀՀԳՀ/CEPA) հիման վրա²⁴:

Անվտանգային և արտաքին քաղաքականության տեսանկյունից ՀՀ-ԵՄ ռազմավարական գործընկերության շրջանակում կարևորվում է Հայաստանում ԵՄ

²¹ <https://www.gov.am/ru/interviews/1/item/3187/>

²² <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/19142>

²³ Հայաստան-ԵՄ գործընկերության ռազմավարական օրակարգ Հայաստանի և Եվրոպական միության միջև, ընդունվել է 2025թ-ի դեկտեմբերի 2-ին. https://www.mfa.am/en/press-releases/2025/12/03/Armenia_EU_StrategicAgenda/13649

²⁴ Հայաստան-ԵՄ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագիրը (CEPA) կնքվել է 2017թ-ի նոյեմբերի 24-ին <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/armenia/>

առաքելության լիարժեք գործառնական հնարավորությունները, որը ներառում է անվտանգության հաստատությունների արդյունավետության ու հաշվետվողականության բարձրացումը, Եվրոպական խաղաղության գործիքի շրջանակներում ցուցաբերվող աջակցությունը, կիրքեռդիմակայունության բարձրացումը և ռազմավարական հաղորդակցության կարողությունների ամրապնդման նկատմամբ համագործակցությունը՝ ամրապնդելով պետության և հասարակության դիմակայունությունն ապատեղեկատվության նկատմամբ: Այս գործոնների նշանակությունն առավելապես միջավայրի ձևավորման և հաղորդակցության ապահովման տիրույթում է, որը կարող է նպաստել կիրառական գործընթացների ապահովման նպատակով որոշակի փոխգործակցության հաստատմանը:

ՀՀ-ԵՄ տնտեսական և ոլորտային համագործակցությունը հիմնված է էներգետիկ, թվային և տրանսպորտային կապի ամրապնդման, կլիմայի չեզոքությանը և էներգետիկ անվտանգությանն անցման վրա: Պետք է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքի վրա, որ ԵԱՏՄ շրջանակում նույնպես էներգետիկ և թվային համագործակցությունը համարվում է առաջնահերթություն: Սակայն տնտեսության ոլորտում թվային և տեխնոլոգիական համագործակցության նպատակով 2016թ-ին ԵԱՏՄ ընդունված հայեցակարգային մոտեցումներից հետո գործառնական մեխանիզմներ չեն ներդրվել, իսկ ԵՄ պարագայում իրավական, ֆինանսական և մեթոդական աջակցություն է տրամադրվում ՀՀ թվային տնտեսության և տեխնոլոգիական զարգացման նպատակով^{25,26}: ՀՀ մասնավոր հատվածի զարգացման նպատակով ԵՄ կատարվող ֆինանսական ներարկումները թվային, տեխնոլոգիական, կանաչ փոխակերպման, էլեկտրոնային առևտրի դյուրացման, հետազոտությունների և այլ ոլորտներում²⁷ ունեն ոչ միայն տնտեսական, այլ նաև քաղաքական առաջնահերթություններ, քանի որ տնտեսության զարգացման այս ուղղությունները կարգավորվում են միջազգային համաձայնագրերով և առնչությունը ԵԱՏՄ տնտեսական համագործակցության շրջանակի հետ բավականին թույլ է, որը վկայում է նաև սույն հետազոտության մեջ ներկայացված արտահանման և ներմուծման վերաբերյալ վերլուծությունները: Անհրաժեշտ է նշել, որ Հայաստանի թվայնացման 2021-2025 թվականների

²⁵ <https://eufordigital.eu/countries/armenia/>

²⁶ <https://eu4business.am/en/>

²⁷ <https://eu4armenia.eu/call-for-expressions-of-interest-from-eu-eea-armenia-based-businesses-to-invest-in-armenia/>

ռազմավարության²⁸ իրականացումը տեղի է ունեցել հիմնականում ԵՄ և այլ միջազգային կարգավորումների շրջանակում, քանի որ այդպիսի կարգավորումներ ԵԱՏՄ տնտեսական տարածքը չունի: Դա նշանակում է, որ ՀՀ-ԵՄ տնտեսական ինտեգրացիան թվային շուկայի ոլորտում արդեն իսկ ունի առաջանցիկ տեմպեր ՀՀ-ԵԱՏՄ համեմատ: Հատկանշական է, որ կլիմայաչեզոք, շրջանաձև և կանաչ տնտեսության հետ կապված տնտեսական մեխանիզմները գրեթե բացակայում են ԵԱՏՄ տնտեսական հարաբերությունների շրջանակից նաև այն պատճառով, որ 2016թ-ից մեկնարկած ֆինանսական ընդհանուր շուկայի որևէ կիրառական մեխանիզմ՝ այդ թվում միջազգային տնտեսական հարաբերություններում լայնորեն կիրառվող կանաչ ֆինանսական լուծումները, չեն ներդրվել: ՀՀ-ԵՄ տնտեսական և ոլորտային համագործակցության մեջ ներառված կարճաժամկետ առաջնահերթություններից է Կունմինգ-Մոնրեալ գլոբալ կենսաբազմազանության շրջանակի թիրախներին հասնելու ուղղությամբ՝ COP17-րդ համաժողովի համատեքստում, ազգային ռազմավարությունների և գործողությունների մշակումը, որտեղ կանաչ և կայուն ֆինանսները համարվում են կարևոր գործիքներ: Քանի որ ժամանակակից տնտեսական համակարգերում կանաչ, կայուն և թվային լուծումները, սոցիալական և բնապահպանական կարգավորումները համարվում են առաջնահերթություններ և ապահովում են ներդրումային գրավչության բարձր մակարդակ՝ որոնք գրեթե բացակայում են ՀՀ-ԵԱՏՄ առևտրատնտեսական հարաբերությունների շրջանակից, ապա այս առումով ՀՀ-ԵՄ տնտեսական ինտեգրացիան կարող է ունենալ մրցակցային առավելություն: Հատկանշական է, որ այս առաջնահերթությունները չնայած ներառված են Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրում, սակայն դրանց կատարողականի վերաբերյալ տեղեկատվությունը բավականին սուղ է²⁹, որը նշանակում է ԵՄ հետ ինտեգրացիոն գործընթացների գնահատման ոչ բավարար հնարավորություն:

ՀՀ-ԵՄ տնտեսական և ոլորտային համագործակցության էներգետիկ բաղադրիչը կենտրոնանում է էներգաարդյունավետության խթանման, վերականգնվող էներգիայի արտադրության ու օգտագործման, էլեկտրաէներգիայի ցանցի արդիականացման և տարածաշրջանային էներգետիկ կապի բարելավման վրա՝ ամրապնդելով Հայաստանի էներգետիկ անվտանգությունը և նվազեցնելով ջերմոցային գազերի արտանետումները: Բացի այդ, էներգետիկ դրույթների մեջ կարևորվում է Հայաստանի՝ միջուկային էներգիայի արտադրության նոր հզորությունների կայուն անցումը, որի

²⁸ «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն 2021-2025», ՀՀ կառավարության 2021թ-ի փետրվարի 11-ի N183-Լ որոշման հավելված N1

²⁹ <https://cepacso.am/en/progress>

նպատակն է բարձրացնել երկրի էներգետիկ անվտանգությունն ու անկախությունը, ինչպես նաև շարունակել ջանքերը Հայաստանի էներգետիկայի ոլորտի դիվերսիֆիկացման ուղղությամբ, այդ թվում՝ վերականգնվող էներգիայի հետ կապված նախաձեռնությունների միջոցով: Մինչդեռ ԵԱՏՄ կարգավորումներով, ինչպես ներկայացվեց նախորդ դրույթներում, կարևորվում է ոչ թե միջուկային կամ վերականգնվող էներգետիկան, այլ ԵԱՏՄ էներգետիկ ընդհանուր շուկան փոխկապակցվում է գազի շուկայի և գազի գնի հետ, որը Հայաստանի էներգետիկ համակարգի համար նվազեցնում է դիվերսիֆիկացման հնարավորությունը: Բացի այդ, ինչպես ԵԱՏՄ ֆինանսական և թվային շուկաների պարագայում, 2016թ-ից մեկնարկած էներգետիկ ընդհանուր շուկայի ձևավորման որևէ մեխանիզմ դեռևս չկա, չնայած 2025թ-ին պետք է արդեն գործեր միասնական գնային համակարգ: Հատկանշական է, որ միջուկային էներգետիկայի հետ կապված ՀՀ-ն համագործակցություն է ստեղծել ոչ միայն ԵՄ, այլ նաև ԱՄՆ հետ՝ TRIPP-ի շրջանակում:

ՀՀ-ԵՄ ռազմավարական գործընկերության օրակարգի տնտեսական բաղադրիչների մեջ ներառված է նաև մակրոտնտեսական կայունության ապահովումն ու Կենտրոնական բանկի արդյունավետ կառավարումը, որոնց շրջանակը բացակայում է ՀՀ-ԵԱՏՄ համագործակցությունից: Միջազգային վարկանիշային այնպիսի կազմակերպություններ, ինչպիսիք են FitchRatings-ը³⁰ և Moody's-ը³¹, 2021թ-ից սկսած՝ ներառյալ 2026թ-ի հուլիսի գնահատումները, ՀՀ ընդհանուր մակրոտնտեսական վիճակը, հարկաբյուջետայի և դրամավարկային քաղաքականությունները համարել են կայուն, որն իրականացվել է ԵՄ և միջազգային համագործակցությամբ: Այդ կառույցներն ու միջազգային ֆինանսաբանկային կազմակերպություններն աշխատում են նաև ԵԱՏՄ անդամ այլ պետությունների հետ (կան որոշ սահմանափակումներ ՌԴ-ի և Բելառուսի մասով), քանի որ ԵԱՏՄ-ն չունի մոնիտորինգի, գնահատման և կայունության ապահովման համապատասխան մեխանիզմներ: ՀՀ մակրոտնտեսական և ֆինանսաբանկային համակարգերն ունեն միջազգային չափանիշներով բավականին բարձր գնահատականներ և ինտեգրված են Արժույթի միջազգային կազմակերպության, Համաշխարհային բանկի և այլ կառույցների հետ: Այս տեսանկյունից ամբողջովին բացակայում են ինտեգրացիոն մեխանիզմները ԵԱՏՄ տնտեսական միջավայրում և ՀՀ ֆինանսաբանկային համակարգը՝ որը հանդիսանում է տնտեսության առանցքային բաղկացուցիչ մաս, չի կարող հրաժարվել ԵՄ կամ միջազգային այլ ինտեգրացիոն մեխանիզմներից:

³⁰ <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/fitch-affirms-armenia-at-bb-outlook-positive-10-07-2026>

³¹ <https://www.moody.com/researchandratings/region/asia-pacific/armenia/042042>

ՀՀ-ԵՄ ռազմավարական գործընկերության օրակարգի տնտեսական բաղադրիչ է «Առևտուր և առևտրին առնչվող հարցերը», որի առանցքային ուղղություններից է Հայաստանի արտահանման և ներմուծման դիվերսիֆիկացումը, առևտրի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների փոխանակումը, Հայաստանի մաքսային մարմինների արդիականացումը, սննդամթերքի անվտանգության վերահսկողության ենթակառուցվածքների կատարելագործումը, ծառայությունների առևտրի ծավալների ընդլայնումը, թվային տնտեսության վերաբերյալ տեղեկությունների և փորձի փոխանակումը, առևտրի և կայուն զարգացման (ԱԿԶ) ճանապարհային քարտեզի ընդունումը: Պետք է նշել, որ չնայած ԵԱՏՄ շրջանակում անդամ պետությունների տնտեսական ինտեգրացիան իրականացվում է հիմնականում առևտրի միջոցով, սակայն այդ կառույցում մաքսային մարմինների արդիականացման, սննդամթերքի անվտանգության վերահսկողության ենթակառուցվածքների կատարելագործման, ծառայությունների առևտրի ծավալների ընդլայնման, թվային տնտեսության վերաբերյալ տեղեկությունների և փորձի փոխանակման իրավակարգավորումներն այնպիսին են, որ ՀՀ-ն հաճախ բախվում է մաքսային ընթացակարգերի և սննդամթերքի անվտանգության հետ կապված հարցերի, որոնք նվազեցնում են ԵԱՏՄ հետ տնտեսական ինտեգրացիայի հնարավորությունները: Բացի այդ, ծառայությունների առևտուր ԵԱՏՄ շրջանակում գրեթե տեղի չի ունենում, որը Հայաստանի տնտեսության մեջ ունի առաջանցիկ աճի տեմպ:

Այսպիսով, ԵՄ-ԵԱՏՄ տնտեսական և իրավական կարգավորումներն ու մեխանիզմները ՀՀ-ի համար, որպես ինտեգրացիոն ենթակառուցվածքներ, ապահովում են քաղաքականության մշակման ընդարձակ գործիքակազմ, սակայն անհրաժեշտ են քաղաքական այնպիսի լուծումներ, որոնք կհավասարակշռեն այդ ենթակառուցվածքների հետ հարաբերությունները:

Եզրակացություն

Կատարված վերլուծության հիմնական արդյունքները կարելի է ամփոփել հետևյալ կերպ.

- Հայաստանի արտաքին առևտրի կառուցվածքը ցույց է տալիս, որ ԵԱՏՄ-ն և ԵՄ-ն Հայաստանի տնտեսության համար ոչ թե ամբողջությամբ փոխարինող, այլ ավելի շուտ փոխլրացնող տնտեսական ուղղություններ են: ԵԱՏՄ-ն Հայաստանի համար հիմնականում հանդիսանում է գյուղատնտեսական արտադրանքի, սննդամթերքի, էներգակիրների և կենսական նշանակության հումքային ապրանքների շուկա, մինչդեռ ԵՄ-ն առավելապես բարձր ավելացված արժեք ունեցող, տեխնոլոգիական և արդյունաբերական արտադրանքի արտահանման ու ներմուծման գործընկեր է:
- BEC դասակարգմամբ իրականացված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ինտեգրացիոն ուղղության հնարավոր փոփոխության ռիսկերը տարբեր

ապրանքախմբերի համար էապես տարբեր են: Առավել բարձր ռիսկայնությամբ առանձնանում են չվերամշակված գյուղատնտեսական արտադրանքը և վերամշակված սննդամթերքը, մինչդեռ արդյունաբերական միջանկյալ ապրանքների և մի շարք ոչ երկարակյաց սպառողական ապրանքների դեպքում արտահանման աշխարհագրական վերաուղղորդման հնարավորությունները համեմատաբար ավելի լայն են:

- Հայաստանի գյուղատնտեսական արտահանումը ներկայումս գերազանցապես ուղղված է ԵԱՏՄ դեպի շուկա: Նույնիսկ ԵՄ կողմից առաջարկվող ինքնավար առևտրային միջոցառումների (ATM) պահպանման դեպքում հայկական գյուղմթերքի մրցունակությունը սահմանափակվում է ոչ միայն տեխնիկական և ֆիտոսանիտարական պահանջներով, այլև աշխարհագրական դիրքով, տրանսպորտային և լոգիստիկ ծախսերով, ինչպես նաև եվրոպական շուկայում արդեն ձևավորված մրցակցային միջավայրով:
- Հայաստանի ներմուծման կառուցվածքը վկայում է ԵԱՏՄ-ից՝ հատկապես Ռուսաստանից, մի շարք ռազմավարական նշանակության ապրանքների գծով բարձր կախվածության մասին: Միաժամանակ ԵՄ-ից ներմուծումը հիմնականում կենտրոնացած է տեխնոլոգիական և այլ բարձր ավելացված արժեք ունեցող արտադրանքի վրա:
- Բնական գազի հարցը Հայաստանի համար ունի առանձնահատուկ նշանակություն: Ռուսական բնական գազի արտոնյալ գնի արդյունքում ձևավորված շուրջ 5.8 մլրդ ԱՄՆ դոլարի ուղղակի ֆինանսական օգուտը չի արտացոլում դրա ամբողջ տնտեսական նշանակությունը: Գազի համեմատաբար ցածր գինը նպաստել է ընկերությունների մրցունակության բարձրացմանը և տնտեսությունում բազմակի (մուլտիպլիկատորային) ազդեցությունների ձևավորմանը: Հետևաբար, արտոնյալ գնի կորստի իրական ազդեցությունը կարող է էապես գերազանցել ուղղակի ֆինանսական կորուստը: Սակայն պետք է նշել, որ սահմանին գազի համեմատաբար մատչելի գնով պայմանավորված ֆինանսական օգուտի նշանակալի մասի շահառուն «Գազպրոմ Հայաստան» ՓԲԸ-ն է:
- Գազի մատակարարումների դիվերսիֆիկացումը թեև կարևոր նպատակ է, ներկայումս ունի էական տեխնիկական, տնտեսական և էներգետիկ անվտանգության հետ կապված սահմանափակումներ: Բացի այդ, դիվերսիֆիկացման նպատակը միայն ավելի ցածր գնի ապահովումը չէ, այլ առաջին հերթին էներգետիկ անվտանգության և մատակարարումների կայունության ամրապնդումը, քանի որ ՀՀ էներգետիկ համակարգը ԵԱՏՄ

կարգավորումներով փոխկապակցված է գազի գնի հետ, որը կարող է առաջացնել տնտեսական անվտանգության խնդիր: Այդ խնդրի արդիականությունն ավելի ընդգծվեց Ռուսաստանի կառավարության կողմից 2026թ-ի ապրիլից սկսած բենզինի և դիզելային վառելիքի արտահանման նկատմամբ սահմանափակումներ կիրառելուց հետո, քանի որ ենթակառուցվածքների շարքից դուրս գալու պատճառով Ռուսաստանը խնդիրներ ունի ներքին պահանջարկի բավարարման առումով:

- 2026 թվականի սկզբին դեպի ԵՄ արտահանման արձանագրված բարձր աճը հիմնականում պայմանավորված է եղել հանքարդյունաբերական ապրանքների արտահանմամբ և դեռևս բավարար հիմք չի տալիս եզրակացնելու, որ Հայաստանի արտահանման աշխարհագրական կառուցվածքում տեղի է ունեցել կայուն և որակական փոփոխություն: Ինչպես ՀԸԳՀ-ի (CEPA) կատարողականի ոչ նկատելի ցուցանիշները, այնպես էլ դեպի ԵՄ արտահանման ինստիտուցիոնալացման ոչ լիարժեք գործիքակազմը ցույց են տալիս, որ այդ ոլորտում կատարվող աշխատանքները կարիք ունեն մեթոդական արդիականացման:
- Ֆինանսաբանկային և տեխնոլոգիական ոլորտների շուկաներում ԵԱՏՄ հետ տնտեսական փոխգործակցությունը բավականին սահմանափակ է, սակայն այս ոլորտների մասնակցությունը ՀՀ համախառն արդյունքի ձևավորման մեջ նշանակալի է: Բացի այդ, ֆինանսաբանկային և տեխնոլոգիական ոլորտներում ձևավորվող արդյունքի արտահանման ու ներմուծման լոգիստիկ խնդիրները մեծ չեն և ՀՀ-ն այստեղ ունի մրցակցային առավելություն:
- Կանաչ և կայուն տնտեսական լուծումներն այսօր տնտեսական քաղաքականության մշակման ու ներդրումների ներգրավման կարևոր ուղղություններ են, որոնք առանձնահատուկ չեն խրախուսվում ԵԱՏՄ կարգավորումներով: Սակայն ԵՄ շրջանակում ՀՀ տնտեսավարողներն ստանում են նշանակալի ֆինանսական, տեխնիկական ու մեթոդական աջակցություն, որը կարևոր հանգամանք է տնտեսության արդիականացման առումով:
- Թե՛ փորձագիտական գնահատականը, թե՛ սույն հետազոտության շրջանակում իրականացված վերլուծությունը ցույց են տալիս, որ տնտեսական տեսանկյունից ներկայումս Հայաստանի համար ԵԱՏՄ-ն առավել նպաստավոր առևտրային միջավայր է: Միևնույն ժամանակ, Եվրոպական միության հետ հարաբերությունների խորացումը երկարաժամկետ հեռանկարում կարող է նպաստել ինստիտուտների զարգացմանը, տնտեսության մրցունակության բարձրացմանը, նորարարության խթանմանը և կյանքի որակի բարելավմանը:

Սակայն նման անցումը կարճաժամկետ և միջնաժամկետ հատվածում ենթադրում է զգալի տնտեսական ծախսեր:

- ԵԱՏՄ-ից հնարավոր դուրս գալու դեպքում առավել հավանական են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման կրճատումը, արտահանման վերաուղղորդման սահմանափակ հնարավորությունները, տնտեսական աճի դանդաղումը և դրանցից բխող սոցիալ-տնտեսական հետևանքները:
- Հանրությանը պետք է հնարավորինս օբյեկտիվ ներկայացվեն ոչ միայն Եվրոպական միության հետ ինտեգրման երկարաժամկետ առավելությունները, այլև ԵԱՏՄ-ից հնարավոր դուրս գալու կարճաժամկետ և միջնաժամկետ տնտեսական ծախսերը, ռիսկերը և դրանց մեղմման համար անհրաժեշտ քաղաքականությունները: Միայն այդ դեպքում հասարակությունը կկարողանա կատարել տեղեկացված ընտրություն՝ գնահատելով ինչպես ցանկալի վերջնանպատակը, այլև այդ նպատակին հասնելու տնտեսական արժեքը և անցման իրատեսական պայմանները: Ի վերջո, թե ինչ արագությամբ և ինչ գնով պետք է իրականացվի նման անցումը, հանրային և քաղաքական ընտրության հարց է, որը պետք է հիմնված լինի ինչպես ակնկալիքների, այնպես էլ հնարավոր օգուտների և ծախսերի հավասարակշռված գնահատման վրա:
- Ներկայացված բոլոր սցենարների պարագայում մեծ է անորոշությունների գործոնը և այդ պայմաններում հավասարակշռված ու ճկուն մոդելներն ունենում են առավելություններ:
- Հայաստանի՝ ԵՄ-ի և ԵԱՏՄ-ի հետ տնտեսական փոխգործակցության քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի ոչ թե մեկ ինտեգրացիոն ուղղությունից կախվածությունը մյուսով փոխարինելուն, այլ արտաքին տնտեսական կապերի դիվերսիֆիկացմանը, առկա հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործմանը և երկրի տնտեսական քաղաքականության ճկունության ու ինքնուրույնության ամրապնդմանը: Այս համատեքստում կարևոր է հաշվի առնել, որ ԵՄ-ի և ԵԱՏՄ-ի հետ տնտեսական հարաբերությունները Հայաստանի համար ոչ բոլոր ոլորտներում են փոխարինելի, իսկ որոշ ուղղություններով կարող են փոխլրացնել միմյանց:
- Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ԵՄ-ի և ԵԱՏՄ-ի հետ համագործակցության մեխանիզմները գործում են տարբեր ինստիտուցիոնալ և իրավական շրջանակներում, իսկ դրանց ընձեռած տնտեսական հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործումը պահանջում է առավել համակարգված ներքին քաղաքականություն: Այս առումով կարևոր է առևտրային, ֆինանսական, տեխնոլոգիական և էներգետիկ

քաղաքականությունների փոխկապակցվածության ապահովումը, ինչպես նաև տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացումը:

- Մի կողմից՝ ԵԱՏՄ անդամակցությունը Հայաստանին ապահովում է որոշակի տնտեսական առավելություններ՝ միաժամանակ առաջացնելով արտաքին տնտեսական քաղաքականության սահմանափակումներ, մյուս կողմից՝ ԵՄ-ի հետ համագործակցության հնարավորությունների լիարժեք իրացումը պահանջում է համապատասխան ինստիտուցիոնալ կարողությունների և տնտեսական մրցունակության զարգացում: Հետևաբար, առաջնահերթություն պետք է դառնա տնտեսական քաղաքականության առանձին ուղղությունների միջև փոխկապակցվածության ամրապնդումը և միասնական ռազմավարական մոտեցման ձևավորումը՝ հաշվի առնելով երկու ինտեգրացիոն ուղղությունների հնարավորությունները, սահմանափակումներն ու դրանցից բխող ռիսկերը:

Օգտագործված գրականություն և էլեկտրոնային հղումներ

1. <https://comtradeplus.un.org/>
2. https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2013/11_1/%D0%9C%D0%90%D0%A0%D0%901350.pdf էջ 30
3. https://civilnet.am/hy/news/1013151?fbclid=IwY2xjawTVM7xleHRuA2FlbQlXMAbicmlkETFFZTdkaENkU2EzTEVyakdYc3J0YwZhchBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHhgkOhoDLTg4ERV4kmABjSLBW6AhxVY6i5K3U_Sw3hsp4Q_DSy_rYo0ZxWYY_aem_FcbK6-3H2gpU8Hvph5nbg էջ 30
4. 30 նոյեմբերի 2016թ. N 135 ԵՏՀ որոշում «Եվրասիական տնտեսական միության թվային օրակարգի ձևավորման մասին» Եվրասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի որոշման նախագծի վերաբերյալ
5. <https://docs.eaeunion.org/hy/documents/171/> էջ 38
6. 30 նոյեմբերի 2016թ. N 137 ԵՏՀ որոշում «Եվրասիական տնտեսական միության ընդհանուր ֆինանսական շուկայի ձևավորման հայեցակարգի մշակման մասին» Եվրասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի կարգադրության նախագծի վերաբերյալ

7. <https://www.primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/2019/08/09/Eurasian-Intergovernmental-Council-meets/> էջ 39
8. <https://eec.eaeunion.org/hy/news/strany-eaes-obsudili-formirovanie-obshchego-finansovogo-rynka-i-sovershenstvovanie-prava-soyuza-v-fi/> էջ 39
9. 25 հոկտեմբերի 2016թ. N 160, Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհրդի ««Եվրասիական տնտեսական միության էլեկտրաէներգետիկական ընդհանուր շուկայի ձևավորման ծրագրի մասին» Երասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի որոշման նախագծի վերաբերյալ» որոշման նախագծի մասին
10. «Եվրասիական տնտեսական միության ընդհանուր էլեկտրաէներգետիկական շուկայի ձևավորման» հայեցակարգ, Եվրասիական տնտեսական բարձրագույն խորհրդի 2015 թվականի մայիսի 8-ի N 12 որոշում
11. <https://www.gov.am/ru/interviews/1/item/3187/> էջ 41
12. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/19142> էջ 41
13. Հայաստան-ԵՄ գործընկերության ռազմավարական օրակարգ Հայաստանի և Եվրոպական միության միջև, ընդունվել է 2025թ-ի դեկտեմբերի 2-ին.
https://www.mfa.am/en/press-releases/2025/12/03/Armenia_EU_StrategicAgenda/13649
14. Հայաստան-ԵՄ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագիրը (CEPA) կնքվել է 2017թ-ի նոյեմբերի 24-ին
<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/armenia/> էջ 43
15. <https://eufordigital.eu/countries/armenia/> էջ 43
16. <https://eu4business.am/en/> էջ 43
17. <https://eu4armenia.eu/call-for-expressions-of-interest-from-eu-eea-armenia-based-businesses-to-invest-in-armenia/> էջ 43
18. «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն 2021-2025», ՀՀ կառավարության 2021թ-ի փետրվարի 11-ի N183-Լ որոշման հավելված N1
19. <https://cepacso.am/en/progress> էջ 44
20. <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/fitch-affirms-armenia-at-bb-outlook-positive-10-07-2026> էջ 45
21. <https://www.moody.com/researchandratings/region/asia-pacific/armenia/042042> էջ 45